

σημαντική περιοχή του νεώτερου πολιτισμού μας· τὸ ἔργο ὅμως αὐτὸ ἦταν ἐξωπανεπιστημιακὸ, δὲν εἶχε καμιά θέση στὴ σχολή καὶ βρισκόταν σὲ ἀντίθεση μὲ τὸ πνεῦμα ποὺ τὴν ἐξουσίαζε. Τὸ ἴδιο καὶ οἱ ἐργασίες τοῦ Χατζηδάκη γιὰ τὴ δημοτικὴ γλῶσσα ἦταν προπανεπιστημιακὲς καὶ ἀντίθετες μὲ τὴν ἴδια του τὴ διδασκαλία μέσα στὴ σχολή.

Β. ΤΑ ΑΙΤΙΑ ΤΗΣ ΑΠΟΤΥΧΙΑΣ

Εἶδαμε τὴν ἀποτυχία καὶ τῶν δύο σκοπῶν· ἀποτυχία γενικὴ τοῦ ἐπαγγελματικοῦ, ἀλλὰ καὶ τοῦ ἐπιστημονικοῦ ὅταν γιὰ κριτήριον πάρωμε τὴ μὀρφώση ἐπιστημόνων, καὶ μάλιστα ἐρευνητῶν. Καὶ ὅμως καὶ καλοὺς καθηγητὲς βρήκαμε καὶ στὶς δύο σχολές, καὶ ὅλοι τους δούλευαν καὶ δουλεύουν. Γιατί λοιπὸν νὰ μὴν κατορθώνουν οἱ καλοὶ, οὔτε ἀκόμα καὶ οἱ ἐξαιρετικοί, νὰ μορφώσουν καλὸ προσωπικὸ γιὰ τὴ μέση παιδεία καὶ ἐργάτες τῆς ἐπιστήμης τους, γιατί νὰ μὴν κατορθώνουν νὰ δημιουργήσουν στὶς πανεπιστημιακὲς αἴθουσες μιὰ ἀτμόσφαιρα ποὺ νὰ συνεπαίρνη τὸ φοιτητὴ καὶ νὰ τοῦ ἀνοίγη τὴν ψυχὴ στὸν κόσμον τὸν πνευματικόν; Ποιὰ εἶναι τὰ αἴτια τῆς ἀποτυχίας;

Ἐνα ἀπὸ τὰ σημαντικὰ ἐνδοσχολικὰ αἴτια τὸ εἶδαμε παραπάνω. Εἶναι ἡ στεῖρα ἰδεολογικὴ κατεύθυνση ποὺ πηγάζοντας ἀπὸ διάφορες πηγές ἐντοπίστηκε στὴν ἀθηναϊκὴ σχολή, κυριάρχησε σ' αὐτὴ τόσο ποὺ νὰ ἐξουδετερώνη καὶ τίς πιὸ δυνατὲς ἐξαιρέσεις, καὶ δίνει καὶ σήμερα ἀκόμα τὸν κύριον τόνον, ὅσο καὶ ἂν ἔχουν λείψει μερικὲς συνέπειές της. Πέρα ὅμως ἀπ' αὐτὸ θάναϊ καὶ κάτι ἄλλο, ἀφοῦ καὶ οἱ ἀντιπρόσωποι τοῦ κυριάρχου αὐτοῦ πνεύματος δὲν κατόρθωσαν νὰ μορφώσουν ἐργάτες γιὰ τὴν ἐπιστήμη τους καὶ δασκάλους καλοὺς σύμφωνα ἔστω μὲ τὴ δικὴ τους ἀντίληψη: καλοὺς γραμματικούς, καλοὺς λατινιστὲς κ. ἄ. Ἐπειτα στὴ σχολὴ Θεσσαλονίκης εἶχαμε γενικὰ μιὰ ἀντίθετη ζωντανὴ νοοτροπία, καὶ ὅμως καὶ τὰ δικά της ἀποτελέσματα δὲν ἦταν πολὺ καλύτερα, οὔτε καὶ θὰ γίνουν καλύτερα, ὅσο βασικοὶ ὅροι τῆς καλῆς ἐργασίας ἐξακολουθοῦν νὰ μένουν οἱ ἴδιοι. Οἱ ὅροι αὐτοὶ εἶναι ὅπως εἶδαμε τὸ διδαχτικὸ προσωπικόν, ἡ ποιότητα τῶν φοιτητῶν καὶ τὸ πρόγραμμα τῶν σπουδῶν. Ἀρχίζω ἀπὸ τὸ πρῶτον.

Α'. ΤΟ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟ

1. Τοῦ πανεπιστημίου γενικῶς.

Ἄν καὶ τὸ θέμα μας περιορίζεται στὴ φιλοσοφικὴ σχολή, μόλα ταῦτα θ' ἀπλοθῆ σὲ ὁλόκληρον τὸ προσωπικὸ τῶν πανεπιστημίων μας. Γιατί εἶναι σοβαρὰ σημεῖα στὸ ἔργο τῆς φιλοσοφικῆς σχολῆς ποὺ ἐξηγοῦνται καλύτερα μέσα στὴν καθολικὴ πανεπιστημιακὴ ἀτμόσφαιρα. Τὸ Πανεπιστήμιον μὲ ὅλον τὸ χωρισμό του σὲ σχολές εἶναι ἐνιαῖος πνευματικὸς ὀργανισμὸς, καὶ τὸ προσωπικόν του μὲ τὴ συμμετοχὴ στὴ διοίκηση, καὶ πιὸ πολὺ μὲ τὸ παράδειγμα καὶ τὴ στάση του, ἔχει γενικόν-

τερο αντίτυπο, δημιουργεί ατμόσφαιρα που επηρεάζει το φοιτητή και τη μόρφωσή του στο πιο πλατύ νόημά της. Για τον ίδιο λόγο δε θα ξεχωρίσω και το προσωπικό των εφαρμοσμένων επιστημών, αν και η παράδοση της σχολής τους είναι λιγότερη και με τη σύγχυση που έχει γίνει σε διοικητικό και πανεπιστημιακό έργο δεν πήρε ακόμα καθαρά ακαδημαϊκό χαρακτήρα. Τέτοιο όμως άπλωμα με αναγκάζει να περιοριστώ σε μια μόνο άποψη γενική, που δε χρειάζεται καμιά ειδικότητα για να την εκτιμήση κανείς σωστά. Κι αυτή θ' αφήσω να τη δώσουν μερικά χαρακτηριστικά γεγονότα. Αλλά για ν' αποφύγω επαναλήψεις, θα παρακαλέσω τον αναγνώστη να ξαναρίξει μια ματιά στο περασμένο κεφάλαιο, όπου μιλώ γενικά για το προσωπικό, και να προσέξει τις θέσεις και προπάντων τις αντιθέσεις που έδωσα εκεί (π. σ. 25).

Αρχίζω από τα πιο δυσάρεστα. Δεν ήταν δυστυχώς φανταστικό το ζήτημα της βιβλιομπορίας στο πανεπιστήμιο, όπου η καθηγητική εξουσία έκανε το φοιτητή αναγκαστικό πελάτη. Το ίδιο όμως δεν είναι φανταστικό το ότι μερικοί παίρνουν την πανεπιστημιακή θέση για πάρεργο που το κάνουν στα πεταχτά, ενώ το πραγματικό έπαγγελμα που του αφιερώνουν καιρό και δυνάμεις βρίσκεται έξω από το πανεπιστήμιο*. Αλλά και όπου λείπει τέτοια ευκαιρία για πραχτική επαγγελματική εργασία, είχαμε κι έχουμε παραδείγματα που το καθηγητικό έργο γίνεται τόσο ελαστικό, ώστε καταντά πάρεργο. Και πάρεργο καταντά η καθηγεσία, όταν ένας καθηγητής δεν έχει ακρίβεια και τάξη στα μαθήματά του, παρά με την πιο άσημαντη άφορμη κάθεται σπίτι του την ώρα που είναι να διδάξει ή παίρνη άδειες ή ταξιδεύη κτλ. κτλ.**. Τα παραπάνω μάλιστα μπορούν να συνδυάζονται και μ' επιστημονική ικανότητα, κάποτε μάλιστα και μεγάλη. Δεν είναι όμως εξαιρετικά σπάνιο και το φαινόμενο να κατέχη πανεπιστημιακή έδρα μέτριος ή κάποτε και άνικανος καθηγητής, ενώ στον κλάδο του μένουν έξω από το πανεπιστήμιο άσυγκρίτως ανώτεροί του. Και είναι χαρακτηριστικό που σε τέτοια προπάντων περίπτωση το κυριαρχικό ένστικτο προβάλλει έντονότατο με όλες του τις συνέπειες (π. σ. 26).

Οι περιπτώσεις που σημείωσα περιορίζονται βέβαια σε μικρό, μερικές μάλιστα σε στενώτατο κύκλο. Τις σημείωσα όμως γιατί η σημασία τους είναι πολύ δυσανάλογη με το μικρό ή και τον ελάχιστο αριθμό τους. Γιατί δίνοντας μια χειροπιαστή πραγματικότητα κι ευκολονόητη

* Μ' αυτό δεν εννοώ ότι δεν πρέπει να συνδυάζεται πανεπιστημιακή διδασκαλία κι εργασία με πραχτική επαγγελματική εξάσκηση. Είναι μάλιστα κλάδοι, όπως της Ιατρικής π. χ. ή της νομικής, όπου τέτοιος συνδυασμός επιβάλλεται και για λόγους επιστημονικούς, όταν η πράξη ωφελή τη θεωρητική έρευνα, και για το συμφέρον ακόμα της κοινωνίας. Όταν όμως ο επαγγελματίας τρώη τον επιστήμονα και το καθηγητικό έργο γίνεται στα πεταχτά, τότε έχουμε βέβαια καλόν ή και περίφημο επαγγελματία, καθηγητή όμως όχι.

** Τέτοιες περιπτώσεις έδωσαν άφορμη στο Υπουργείο παιδείας να βάλη στον αναγκαστικό Νόμο 1430 του 1938 την ακόλουθη διάταξη που άσφαλώς δεν τη βρίσκομε σε κανένα ξένο πανεπιστημιακό νόμο: «Έκαστος καθηγητής υποχρεούται να καταχωρή Ιδιοχείρως εις ειδικόν βιβλίον ονομαζόμενον «βιβλίον διαδοχικών σημειώσεων» άμέσως μεθ' έκαστον μάθημα α) την ημερομηνίαν και ώραν καθ' ήν έδίδαξε συμφώνως τω προγράμματι, β) σύντομον περίληψιν της διδασθείσης κατά την ανωτέρω ώραν ύλης, γ) σημείωμα περί των κατά την κρίσιν του ενδιαφερόντων γεγονότων των λαθόντων χώραν κατά την διάρκειαν της διδασκαλίας, δ) περίληπτικόν σημείωμα των γενομένων φροντιστηριακών, εργαστηριακών ή κλινικών ασκήσεων. Το ανωτέρω βιβλίον τηρείται καθ' όλην την διάρκειαν της διδασκαλίας του υποχρεωτικού μαθήματος, μονογραφείται κατά σελίδα και έγγραφην υπό του καθηγητού και αποτίθεται εις το γραφείον έκάστης σχολής ή εις το επίσημον γραφείον του καθηγητού, επίδεικνυόμενον υποχρεωτικώς εις τον Κοσμήτορα, τον Πρύτανιν και τον Υπουργόν ή εις τον υπ' αυτού έγγραφως οριζόμενον αντιπρόσωπον του 17.

ἀπὸ τὸν καθένα, δηλητηριάζουν τὴν ἀτμόσφαιρα κι ἐμποδίζουν μὲ τὸ ζωντανὸ παράδειγμα καὶ τὴ σιωπηλὴ ἀνοχὴ τῶν ἄλλων νὰ πάρῃ ἀπόλυτο κύρος καὶ νὰ ἐπιβληθῇ καὶ στὸ φοιτητικὸ κόσμον ὡς κάτι ἀπρόσωπο ἢ ἔννοια τοῦ χρέους καὶ τὸ σοβαρὸ ἀντίκρισμα τοῦ πανεπιστημιακοῦ ἔργου. Εἶναι χαρακτηριστικὸ πού στὴ μακρόχρονη ἀπεργιακὴ περίοδο τῆς πανεπιστημιακῆς ἐργασίας τὸ ζήτημα τῶν βιβλίων π. χ. ἦταν πάντα ἀπὸ τὰ πρῶτα αἰτήματα τῶν φοιτητῶν.

Κοντὰ ὅμως στὶς παραπάνω ἀτομικὲς περιπτώσεις εἶναι καὶ γενικότερα δυσάρεστα φαινόμενα μὲ χαρακτήρα ὁμαδικό, πού ἡ σημασία τους μᾶς ἐπιβάλλει νὰ τὰ προσέξωμε πολὺ. Εἶναι π. χ. γεγονός ὅτι οἱ παραπάνω ἐξαιρετικὲς περιπτώσεις, ἐνῶ τὶς καταδίκασαν ὅλοι, δὲ σήκωσαν ὁμαδικὴ ἐνεργητικὴ ἀντίδραση τοῦ προσωπικοῦ, κι ἔτσι μπόρεσαν νὰ προβάλλουν ἀνεμπόδιστες. Εἶναι γεγονός ὅτι μέτριος ἢ καὶ ἀνίκανος κάποτε καθηγητὴς δὲν ἐπιβλήθηκε πάντοτε ἀπὸ τὴν Πολιτεία, παρὰ προτάθηκε ἔστω καὶ σπάνια ἀπὸ τὴ μειοψηφία ἢ καὶ τὴν πλειοψηφία τῆς ἴδιας τῆς σχολῆς, χωρὶς κἂν νὰ ὑπάρχῃ καὶ ἡ τυπικὴ δικαιολογία ὅτι δὲν ἦταν ἄλλοι ὑποψήφιοι ἱκανοὶ ἢ καὶ ἱκανότατοι. Ἀκόμα δὲν εἶναι πολὺ σπάνιο ὕστερα ἀπὸ πρόταση μιᾶς σχολῆς ἢ τῆς πλειοψηφίας τῆς νὰ ἰδρύνονται ταχτικὲς ἔδρες περιττὲς χωρὶς καμιά πραγματικὴ ἀνάγκη, ἢ νὰ χωρίζεται μικρὸ τμήμα ἀπὸ μιᾶ ἐπιστήμη πού φτάνει νὰ τὴ διδάξῃ ἓνας καθηγητὴς, νὰ προτείνεται γι' αὐτὸ δευτέρη ταχτικὴ ἔδρα, καὶ τὸ χειρότερο νὰ γίνονται τὰ μαθήματά τους ὑποχρεωτικὰ γιὰ τὸ φοιτητὴ, ὄχι μόνο ἡ ἀκρόαση παρὰ καὶ ἡ ἐξέτασή τους. Καὶ γενικότερα ὅμως εἶναι σημεῖα σὲ μερικὰ προγράμματα ὑποχρεωτικῶν σπουδῶν, πού δείχνουν ὅτι σ' ἓνα ὁμαδικὸ ἔργο κέντρο γίνεται ὁ καθηγητὴς ὡς ἄτομο, καὶ ὁ φοιτητὴς, ἢ ἀντοχὴ καὶ ἡ μὀρφωσή του, σχεδὸν δὲ λογαριάζονται. Δὲν εἶναι πολὺς καιρὸς πού ὁ ὑφυπουργὸς τῆς παιδείας κάλεσε τὸ προσωπικὸ τῆς ἱατρικῆς σχολῆς καὶ «ἐτόνισεν ὅτι ἀπὸ προσεκτικὴν παρακολούθησιν διεπίστωσεν ὅτι τὸ πρόγραμμα τῶν ὥρῶν διδασκαλίας καὶ ἐργαστηριακῶν ἀσκήσεων τῶν φοιτητῶν παρουσιάζει πολλὰς ἀνωμαλίας ἐνεκα τῶν ὁποίων καταπονοῦνται οἱ φοιτηταί, ὑποσκάπτεται ἡ ὑγεία των καὶ ἀντιστοίχως δὲν ὀλοκληρώνεται ἡ ἐπιστημονικὴ κατάρτισίς των. Προσέθεσεν ὅτι ἀτυχῶς οἱ κ. κ. καθηγηταί ὀρίζουν τὰς ὥρας διδασκαλίας προτάσσοντες τὴν ἀποσχόλησιν των εἴτε εἰς τὰς ἰδιωτικὰς κλινικὰς των, εἴτε εἰς ἐπισκέψεις ἀσθενῶν. Ἐν συνεχείᾳ ὁ κ. ὑφυπουργὸς εἶπεν ὅτι τὸ ὑπουργεῖον δὲν πρόκειται ν' ἀπαγορεύσῃ τὴν παροχὴν ὑπηρεσιῶν ὑπὸ διακεκριμένων καθηγητῶν εἰς ἀσθενεῖς, ἐπιθυμεῖ ὅμως νὰ τόνισῃ ὅτι προέχει παντὸς ἄλλου ἢ ἀποστολῆς των νὰ δημιουργήσουν ἐπιστήμονας. Τέλος εἶπεν ὅτι οἱ φοιτηταί καταπονοῦνται διότι τὰς περισσοτέρας ἡμέρας τῆς ἐβδομάδος παρακολουθοῦν μαθήματα καὶ ἐργαστήρια διαρκοῦντα 12—15 ὥρας, ὑποχρεοῦνται νὰ παρακολουθοῦν ὁμοειδῆ μαθήματα, δὲν ἔχουν τὸν ἀπαιτούμενον χρόνον διὰ νὰ γευματίσουν τὴν μεσημβρίαν καὶ δὴ ν' ἀναπαυθοῦν ὀλίγον, καὶ ὑποβάλλονται οἱ κατὰ τὸ πλεῖστον πτωχοὶ φοιτηταί εἰς δαπάναν λόγῳ τῶν πολλῶν μεταβάσεων των εἰς τὰ ἐργαστήρια τοῦ Γουδί*».

* Χαρακτηριστικὴ ὅμως εἶναι καὶ ἡ συνέχεια: Ὁ κ. ὑφυπουργὸς συνέστησε τὰ ἑξῆς: Αἱ ὥραι τῆς διδασκαλίας καὶ τῶν ἐργαστηριακῶν ἀσκήσεων νὰ μὴ ὑπερβαίνουσι τὰς 8 ἡμερησίως. Αἱ ἐργαστηριακαὶ ἀσκήσεις νὰ γίνονται ἐκάστην πρωΐαν ὥστε καὶ οἱ ἀσθενεῖς νὰ μὴ καταπονοῦνται καὶ οἱ φοιτηταί ν' ἀνέρχονται εἰς Γουδί ἀπαξ τῆς ἡμέρας, τὴν μεσημ-

Τὸ ἴδιο φαινόμενο τὸ ἔχομε καὶ σὲ ἄλλες σχολές, καὶ παρακάτω θὰ τὸ ἰδοῦμε σὲ ὅλη του τὴν τραγικὴ μορφή στὴ φιλοσοφικὴ σχολή. "Ἐπειτα δὲν εἶναι τυχαῖο καὶ τὸ γεγονός ὅτι ὄχι μόνο μιά, ἀλλὰ περισσότερες φορές τὸ ἴδιο τὸ πανεπιστήμιο ζήτησε ἀπὸ τὴν Πολιτεία γιὰ λόγους οικονομικοῦς νὰ μὴν ἐφαρμοστῆ στὶς εἰσιτήριες ἐξετάσεις τοῦ ὁ πιπεγus clausus, καὶ ἄφηνε νὰ μποῦνε σὲ πανεπιστημιακὲς σχολές κάποτε διπλάσιοι νέοι ἀπὸ τὸν ὀρισμένο ἀριθμὸ ἢ καὶ περισσότεροι. "Ἐτσι μόνο του καταργοῦσε μιά προϋπόθεση γιὰ τὴν ἐπιτυχία τῆς ἐργασίας του, κι αὐτὸ τὴν ἐποχὴ πού ἀπὸ τὸ πανεπιστήμιο ἀκούοταν ἔντονη διαμαρτυρία γιὰ τὴν ἀγραμματοσύνη τῶν γυμνασιακῶν ἀποφοίτων*. Καὶ τέλος εἶναι καὶ ἄλλα γεγονότα πού ἂν δὲν ἔχουν τὴν ἴδια σημασία μὲ τὰ παραπάνω, εἶναι ὅμως κι αὐτὰ ἀρκετὰ χαρακτηριστικά. "Ἐτσι π. χ. στὶς τμηματικὲς ἐξετάσεις εἶναι συχνὰ τόση αὐθαιρέσια καὶ ἀταξία πού ὁ φοιτητὴς βασανίζεται κι ἐξευτελίζεται. Ἀκόμα ἢ βιασύνη καὶ ἢ προχειρότητα σ' αὐτὲς εἶναι πολὺ εὐκόλο ν' ἀδικήσῃ τὸ φοιτητὴ. Τέτοια στάση τὴν ἐξηγοῦμε βέβαια σὲ σχολές πληθωρικές, ὅπου οἱ ἐξεταζόμενοι εἶναι πλῆθος, δὲν μποροῦμε ὅμως καὶ νὰ τὴ δικαιολογήσωμε, ἀφοῦ μικρὴ προσπάθεια χρειάζεται γιὰ νὰ λείψῃ καὶ ἀταξία καὶ αὐθαιρέσια. "Ἄλλωστε τὸ ἴδιο φαινόμενο τὸ ἀπαντοῦμε κάποτε καὶ σὲ καθηγητὲς σχολῶν μὲ στενὸ φοιτητικὸ κύκλο.

Τὸ ξέρω ὅτι ἀναφέροντας μόνο δυσάρεστα σημεῖα φαίνομαι πῶς ἀδικῶ πρόσωπα καὶ πράγματα. Ἀδικία ὅμως θὰ ἦταν ἂν γενικεύοντας κανεῖς τὰ παραδείγματα πού ἔφερα θελήσῃ νὰ κλείσῃ μέσα σ' αὐτὰ ὀλόκληρη τὴν πανεπιστημιακὴ πραγματικότητα. Γιατὶ καὶ σὲ ὅλες τὶς σχολές εἶχαμε κι ἔχομε καὶ καλοὺς καὶ πολὺ καλοὺς καθηγητὲς, κάποτε μάλιστα κι ἐξαιρετικούς, πού εἶναι ὄχι μόνο οἱ καλύτεροι ἀπ' ὅσους ἔχουν τὰ προσόντα γιὰ ἔδρα καθηγητικὴ, παρὰ καὶ ἀπὸ τὶς πιὸ διαλεχτὲς δυνάμεις πού θὰ μποροῦσε νὰ δώσῃ ὁ τόπος μας μὲ ἄλλη ὀργάνωση τῆς παιδείας. Καὶ ἀκόμα εἶναι καὶ σχολές πού ξεχωρίζουν καὶ γιὰ τὴ σύνθεση τοῦ προσωπικοῦ καὶ γιὰ τὴν πολιτεία τους γενικά. "Ἐπειτα τὰ παραπάνω ὁμαδικὰ παραδείγματα δὲ βαραίνουν τὸ ἴδιο ὅλους, μερικὰ μποροῦμε νὰ τὰ βροῦμε σὲ λίγες ἢ καὶ σὲ μιά μόνο σχολή, καὶ ἄλλα πάλι ἄλλοῦ τ' ἀπαντοῦμε συχνότερα καὶ ἄλλοῦ σπανιότερα ἢ καὶ πολὺ σπάνια. Καὶ τέλος πολλὰ ἀπ' αὐτὰ τὰ βρίσκομε ὅπως τὸ τόνισα σὰν ἐξαιρέσεις, καὶ τὸ σπουδαιότερο κοντὰ σ' αὐτὰ εἶναι καὶ πολλὰ παραδείγματα στὴν ἀτομικὴ καὶ ὁμαδικὴ δράση τῶν πανεπιστημιακῶν, πού μᾶς παρουσιάζουν μιὰν ἄλλη πραγματικότητα πλατύτερη καὶ ἀντίθετη μὲ τὴν πρώτη. Καὶ ὅμως ἢ πρώτη ὅσο περιορισμένη καὶ ἂν εἶναι, ἐπηρεάζει ὅλη τὴν ἀτμόσφαιρα τῶν πανεπιστημίων δυσανάλογα μὲ τὸ μέγεθός της. Γιατὶ καὶ ἢ ἀναλογία τῶν φοιτητῶν τῶν ἀκαταλλήλων γιὰ ἐπιστημονικὲς σπουδὲς εἶναι μεγάλη, καὶ ἢ πανεπιστημιακὴ ἐργασία μὲ τὴν κακὴ τῆς ὀργάνωση δὲ φέρνει δυνατὸ ἀντίρροπο. "Ἐτσι εἶναι πολὺ εὐκολώτερο τὰ κακὰ ἀτομικὰ παραδείγματα νὰ ἐμποδίζουν νὰ παίρῃ ἀπόλυτο κύρος καὶ νὰ ἐπιβάλλεται ὅπως εἶπα, στὸ φοιτητικὸ

θρίαν νὰ παρέχεται εἰς τοὺς φοιτητὰς δίωρος διακοπὴ διὰ νὰ δύνανται νὰ γευματίζουν καὶ ν' ἀναπαύωνται ἐπ' ὀλίγον, καὶ οἱ καθηγηταὶ ὁμοειδῶν μαθημάτων νὰ διδάσκουν εἰς ὄρισμένον ἕκαστος ἀριθμὸν φοιτητῶν, εἰς τρόπον ὥστε νὰ λείψουν ὄρισμένοι παρατυπία πού ἐσημειώθησαν.» Ἐφημ. Ἐλευθερ. Βῆμα» 11 Ἰουλίου 1939.

* Βλ. τὸ παρακάτω κεφάλαιο «ἢ ἐπιλογή τῶν φοιτητῶν».

κόσμο ἢ ἔννοια τοῦ χρέους καὶ τὸ σοβαρὸ ἀντίκρισμα τοῦ μορφωτικοῦ ἔργου, καὶ τὰ ὁμαδικὰ νὰ τοῦ γεννοῦν τὴν ἐντύπωση τῆς ἀδιαφορίας γιὰ τὴ μὀρφωσὴ του, κάποτε καὶ τῆς ἀδικίας. ἸΚι αὐτὴ, μὲ τοὺς ὄρους ποὺ εἶπα, δὲν μποροῦν νὰ τὴν ὑπερικήσουν ἐνέργειες ἀτόμων, ὁμάδων καὶ πανεπιστημιακῶν ἀρχῶν ἀντίθετες μὲ τὶς παραπάνω, ὅσο συχνές καὶ ἂν εἶναι, ἢ καὶ μέτρα ποὺ δείχνουν χεροπιαστὸ τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὸ φοιτητὴ, ὅπως π. χ. ἡ φροντίδα γιὰ λέσχες, ἀναγνωστήρια, συσσίτια κ. ἄ.

Ἐπειτα ἡ ἐντύπωση αὐτὴ δυναμώνει καὶ ἀπὸ ἄλλο λόγο: Οἱ περισσότεροι καθηγητὲς κρατοῦν τοὺς φοιτητὲς των σὲ ἀπόσταση ποὺ ἐμποδίζει τὴν ψυχικὴ συνεννόηση καὶ τὴ μὀρφωτικὴ σχέση μεταξύ τους. Σ' αὐτὸ ὅπως θὰ ἰδοῦμε παρακάτω δίνει ἀφορμὲς πολλὲς ὁ ἴδιος ὁ φοιτητὴς, καὶ μάλιστα κάποτε σὲ τέτοιο σημεῖο, ποὺ ἀνοίγει ἀνάμεσά τους χάσμα μὲ συνέπειες ὀλέθριες. Βασικὴ ὁμως πηγὴ μένει πάντα ὁ καθηγητὴς. Τὰ ἐπικίνδυνα ψυχολογικὰ ἐλατήρια, ποὺ ὅπως εἶδαμε (π. σ. 26) παραμονεύουν στὴν καθηγητικὴ ψυχὴ, δὲ βρίσκουν σὲ πολλοὺς τὴν ἀντίδραση καὶ τὸν ἔλεγχο ποὺ χρειάζεται γιὰ ν' ἀτροφήσουν, κὶ ἐπιηρεάζουν τὴ στάση τους σὲ βαθμὸ μεγάλο. Ἀτομικὲς ἐξαιρέσεις ἔχομε ἀρκετές, αὐτὲς ὁμως χάνονται μέσα στὴ γενικὴ ἐντύπωση.

Γιὰ ὅ,τι εἶδαμε ὡς τώρα σχετικὰ μὲ τὸ προσωπικὸ ἀκούει κανεὶς συχνὰ δυὸ ἀντιρρήσεις: Ἡ πρώτη εἶναι ὅτι γιὰ πολλὲς ἀπὸ τὶς δυσάρεστες περιπτώσεις ἡ εὐθύνη βαραίνει τὴν Ἰπολιτεία καὶ ἡ δεύτερη ὅτι δὲν μποροῦσε νὰ εἶναι ἀλλιῶτικη ἢ κατὰσταση, ἀφοῦ τέτοια παραδείγματα ἀτομικισμοῦ καὶ αὐθαιρεσίας ἢ ἐλαστικότητας εἶναι κοινὰ γνωρίσματα ὅλης τῆς κοινωνίας ἀπ' ὅπου βγαίνει καὶ ὅπου ζῆ καὶ τὸ πανεπιστήμιο τὸ ἴδιο ἢ πηγὴ λοιπὸν τοῦ κακοῦ εἶναι τὸ ἀπρόσωπο περιβάλλον. Καὶ οἱ δυὸ ἀντιρρήσεις ἔχουν μέσα τους πολλὴ ἀλήθεια, καὶ προπάντων ἡ πρώτη. Ἡ Ἰπολιτεία ἂν ἤθελε, θὰ εἶχε πάντα τὴ δύναμη καὶ τὰ μέσα νὰ προλάβῃ ἢ καὶ νὰ ἐμποδίσῃ μὀλις τόλμησαν νὰ φανερωθοῦν ὅλα τ' ἀτομικὰ παραστρατήματα, καὶ ἀκόμα νὰ σταματήσῃ ἢ καὶ διορθώσῃ πολλὰ ἀπὸ τὰ ὁμαδικὰ. Καὶ ἀπόδειξη πῶς ὅταν τὸ θέλησε γιὰ μερικά, ἡ ἐνέργειά της ἦταν ἀποτελεσματικὴ. Συνήθως ὁμως εἶχαμε ἀνοχὴ ἢ ἀδιαφορία τῆς Ἰπολιτείας, καὶ ἀπὸ καιρὸ σὲ καιρὸ ἐπεμβάσεις μὲ νόημα ἀντίθετο. Καὶ ἡ Ἰπολιτεία λοιπὸν εἶναι συνυπεύθυνη. Αὐτὸ ὁμως, ἂν δίνῃ κάποια ἐξήγηση, ὡς δικαιολογία δὲν μπορεῖ νὰ σταθῇ οὔτε ἀκόμα καὶ γιὰ τὶς ἐξαιρέσεις, ὅταν ὁ λόγος εἶναι γιὰ πανεπιστήμιο, ὅπως δὲν μπορεῖ νὰ δικαιολογήσῃ τὴν κατὰσταση οὔτε καὶ τὸ γενικὸ κοινωνικὸ περιβάλλον. Τὸ τελευταῖο πιὸ πολὺ θὰ μποροῦσε νὰ δικαιολογήσῃ τὴ στάση τῆς Ἰπολιτείας παρὰ ἓνα πανεπιστήμιο. Καὶ ὅσο καὶ ἂν εἶναι ὑπερατομικοὶ ὄροι ποὺ βαραίνουν στὴν κοινωνία, στὸ βάθος ἡ κοινωνία δὲν καθρεφτίζει μονάχα ὅλους ἐμᾶς μαζί σὰ μάζα, ἀλλὰ καὶ τὸν καθένα μας χωριστὰ μὲ ὅλα του τὰ προτερήματα καὶ τὶς ἀδυναμίες του. Ἄν ὁμως στὸν κάθε ὁδηγὸ εἶναι χρέος νὰ νικᾷ τὶς ἀδυναμίες του, πολὺ βαρύτερο εἶναι τὸ χρέος αὐτὸ σ' ἓναν ὁδηγὸ πνευματικὸ. Νὰ εἶναι καὶ στὸ ἔργο του καὶ στὴ ζωὴ του ὁ καλύτερος ἐαυτὸς του. Τότε καὶ ὡς ἄτομο, καὶ πολὺ περισσότερο ὡς ὁμάδα, οὔτε τὸ κοινωνικὸ περιβάλλον θὰ τὸν παρασέρνῃ, οὔτε καὶ ἀπὸ τὴν Ἰπολιτεία μὀνο θὰ περιμένῃ τὴ διόρθωση.

2. Τῶν φιλοσοφικῶν σχολῶν.

α. Τῆς ἀθηναϊκῆς.— Εἰδικότερα τώρα γιὰ τὶς δυὸ φιλοσοφικὲς μας σχολῆς καὶ τὸ προσωπικὸ τους, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ γενικὰ πού εἶπα παραπάνω, ἔχω νὰ προσθέσω ἀκόμα καὶ τ' ἀκόλουθα, πού σχετίζονται πιὸ ἄμεσα μὲ τὸ ἔργο τους καὶ τὸ θέμα μας. Κι ἐδῶ πρέπει πάλι νὰ ξεχωρήσω τὴν ἀθηναϊκὴ σχολή, πού ὡς τὰ 1927 ἦταν στὴν Ἑλλάδα τὸ μόνο κέντρο γιὰ τὴ μόρφωση φιλολόγων. Ἡ σύνθεση τοῦ προσωπικοῦ τῆς σὲ παλαιότερα χρόνια δὲν μπορεῖ οὔτε κὰν νὰ συγκριθῆ μὲ τὴ σημερινή, Ἡ πλειοψηφία ἔστρεκε καλὰ στὴ θέση τῆς, σ' αὐτὴν μάλιστα εἶχαμε καὶ μορφὲς δυνατὲς, ἄσχετα μὲ τὴν ἰδεολογία τοῦ καθενός, καὶ πρὸς τὰ κάτω ξεχώριζε μιὰ μικρὴ μόνο μειοψηφία. Ἡ σύνθεση ὅμως αὐτὴ τῆς σχολῆς ἀρχισε ν' ἀλλάζη ὅλο καὶ πιὸ πολὺ σὲ βάρος τῆς πλειοψηφίας, καὶ μάλιστα τὰ τελευταῖα δεκάχρονα. Κάποια ἐξήγηση στὸ φαινόμενο αὐτὸ ἔχομε, ἂν συλλογιστοῦμε ὅτι οἱ φιλολογικὲς σπουδές, καὶ προπάντων οἱ κλασσικὲς, περνοῦσαν κρίση καὶ στὶς μεγάλες εὐρωπαϊκὲς χώρες, ὅπου τὸ ἐνδιαφέρον τὸ συγκέντρωναν ἄλλα πνευματικὰ ρεύματα πιὸ δυνατὰ. Ἄλλες ἐπιστῆμες, ὅπως οἱ οἰκονομικὲς, οἱ θετικὲς καὶ οἱ ἐφαρμογὲς των, στέκουν τώρα στὴν πρώτη γραμμὴ, καὶ ὁ φιλόλογος, κυρίως ὁ κλασσικός, χρειάζεται μεγάλη ἐσωτερικὴ δύναμη καὶ ψυχικὸ πλοῦτο γιὰ ν' ἀντισταθῆ καὶ νὰ δείξη ὅτι οἱ σπουδές του εἶναι ζωή, ὅτι ὑπηρετοῦν καὶ καλυτερεύουν τὴ ζωή. Ἀπὸ μέσα του πρέπει ν' ἀντλή, ἢ γύρω του ἀτμόσφαιρα δὲν τὸν βοηθᾷ. Τὸν ἀντίχτυπο τῆς κρίσης αὐτῆς, κρίσης σὲ πράγματα καὶ πρόσωπα, δὲν μποροῦσε παρὰ νὰ τὸν ζήσει καὶ ὁ δικός μας τόπος. Ξαναθυμίζω κάτι πού εἶπα στὴν εἰσαγωγή μου : Ἀπὸ φροντιστηριακὴ συζήτηση μὲ 25 φοιτητὲς μου τῆς τέταρτης χρονιάς γιὰ τὴ μορφωτικὴ ἀξία τῶν κλασσικῶν, λίγο ἔλειψε νὰ θγῆ τὸ πόρισμα πὼς ἡ μελέτη τους στὰ σχολεῖα μας καταντᾷ ἄσκοπη καὶ βλαβερή, ἀφοῦ τὴ ζωὴ μονάχα ὁ τεχνικὸς πολιτισμὸς μπορεῖ νὰ τὴν ὑπηρετήσῃ καὶ νὰ τὴν κἀνῃ καλύτερη. Καὶ στὴν ἐποχὴ αὐτὴ καθηγητὲς εἶχαμε κι ἔχομε καὶ καλοὺς καὶ πολὺ καλοὺς, ἄσχετα πάλι μὲ τὴν ἰδεολογία τοῦ καθενός. Ἡ ἀναλογία ὅμως τῆς μειοψηφίας πού εἶδαμε ὅλο καὶ μεγάλωνε, καὶ τὸ χειρότερο ἦταν στὰ χέρια τῆς καὶ μαθήματα βασικά. Κι αὐτὸ ὄχι μόνο ἀπὸ ἄστοχη ἐπιβολὴ τῆς Πολιτείας, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ προτάσεις τῆς ἴδιας τῆς σχολῆς σ' ἐκλογὲς νέων καθηγητῶν, προτάσεις πού τὴν ψυχολογικὴ τους ἐρμηνεῖα δὲ μᾶς τὴ δίνει μόνο ἡ ἀλλαγὴ πού εἶδαμε, παρὰ κι ἕνας ἄλλος ἀκόμα λόγος.

Σὲ ἄλλα κεφάλαια (π. σ.) μίλησα γιὰ τὴν ἰδεολογικὴ κατεύθυνση τῆς σχολῆς σχετικὰ μὲ τὸ σπουδαιότερο πρόβλημα τῆς πνευματικῆς μας ζωῆς, τὴν ψυχικὴ μας δηλαδή αὐθυπαρξία ἢ ἀνυπαρξία καὶ τὴ στάση μας στὰ δικά μας περασμένα καὶ τοὺς ξένους πολιτισμοὺς, καθὼς καὶ γιὰ τὶς συνέπειές τῆς. Σὲ παλαιότερες ἐποχὲς ἡ στραθὴ κατεύθυνση, πού ἄφηνε ἀμελέτητες σπουδαιότατες ἐκδηλώσεις τοῦ βυζαντινοῦ καὶ τοῦ νεοελληνικοῦ προπάντων πολιτισμοῦ ἢ τὶς κρατοῦσε μακριὰ ἀπὸ τὴν πανεπιστημιακὴ διδασκαλία, πού ἐμπόδιζε τὴ ζωντανὴ ἱστορικὴ συνέλιθση, κι ἔκανε τοὺς κλασσικοὺς ἄγονους γιὰ τὴ ζωὴ μας, δὲ βρισκόταν σὲ ἀντίθεση μὲ τὸ ἐξωπανεπιστημιακὸ περιβάλλον, ἀφοῦ καὶ σ' αὐτὸ

κυριαρχούσε τὸ ἴδιο πνεῦμα. Μὲ τὸν καιρὸ ὅμως τὸ πνεῦμα αὐτὸ ἄλλαζε, καὶ μὲ τὶς ἐργασίες δυὸ τριῶν καθηγητῶν, καὶ τὴν κίνηση κυρίως τοῦ δημοτικισμοῦ ἀπλωνόταν ὅλο καὶ σὲ πλατύτερους κύκλους καὶ ἄρχισε νὰ ἐπηρεάζη καὶ τὸ φοιτητικὸ κόσμο. "Ὅλο καὶ βαθύτερα ρίζωνε ἡ ἀνάγκη νὰ ζωντανέψωμε καὶ νὰ ὀλοκληρώσωμε τὶς σχέσεις μας μὲ τοὺς κλασικούς, νὰ μὴ σταματήσωμε μόνο σ' αὐτοὺς παρὰ νὰ μελετήσωμε τὸν πολιτισμὸ μας στὴ συνέχειά του ὡς σήμερα, καὶ ν' ἀντικρίσωμε γενικὰ τὸν πνευματικὸν κόσμον μὲ αὐτοτέλεια, μὲ τὴ δική μας ψυχικὴ ζωὴ. Κάποιον ἀντίχτυπο τῆς ἀλλαγῆς αὐτῆς ἔχομε καὶ στὴ φιλοσοφικὴ σχολή, καὶ μὲ νεώτερες ἔδρες ποὺ δὲν ὑπῆρχαν πρὶν, καὶ μὲ τὴ διδασκαλίαν λιγοστῶν καθηγητῶν. Γιὰ μιὰ στιγμή μάλιστα φάνηκε πὼς ὁ ἀντίχτυπος θὰ γινόταν μεγαλύτερος, ἡ στιγμή ὅμως ἦταν παροδική, καὶ ἡ πλειοψηφία τοῦ προσωπικοῦ ἔμενε ξένη κι ἐχθρική στο πνεῦμα αὐτὸ καὶ συνέχιζε τὴν παλιὰ ἰδεολογικὴ κατεύθυνση. Ἀλλὰ ἡ κατεύθυνση αὐτὴ παρ' ὅλες τὶς νεωτεριστικὰς προσπάθειες σ' ἓνα δυὸ κλάδους, ἦταν ἐπόμενο νὰ στενεύη καὶ νὰ στειρεύη ὅλο καὶ περισσότερο, κι αὐτὸ προπάντων στὴ πηγὴ τῆς, στὶς κλασικὰς σπουδές. Γιατὶ καὶ οἱ παλαιότεροι δυνατοὶ ἀντιπρόσωποι τοὺς ἔλειψαν πιά, καὶ μὲ τὴν ἐξωπανεπιστημιακὴ πνευματικὴ κίνηση βρισκόταν σὲ ὀλοφάνερη ἀντίθεση. Τὸ στένεμα ὅμως αὐτό, καθὼς καὶ ἡ ἀντίθεση, ἐπηρεάζουν μὲ ψυχολογικὴ ἀναγκαιότητα καὶ τὴ σύνθεση τῆς σχολῆς. Γιατὶ καὶ τὰ κριτήρια στὴν ἐκλογή νέων μελῶν στενεύουν τόσο, ποὺ κατὰ τὴν κρίση τῶν ὑποψήφιων προέχει ἡ ἰδεολογικὴ τους ταυτότητα, καὶ πιὸ πολὺ ἡ τυφλὴ ὑποταγή. Καὶ προέχει τόσο ποὺ ἐμπρὸς τῆς ἀδυνατίζουν ἢ κι ἐξανεμίζονται κάποτε ἄλλα κριτήρια πολὺ σοβαρά, ἀκόμα καὶ ἡ ἐπιστημονικὴ ἰκανότητα τοῦ ἐνὸς ἢ τοῦ ἄλλου ὑποψήφιου.

Μὲ τέτοιο πνεῦμα, ποὺ δὲν περιοριζόταν ὅπως εἶπα μόνο στὶς κλασικὰς σπουδές, δὲν μπορούσε νὰ σταθῆ ψυχικὴ ἐπικοινωνία μὲ τὸ φοιτητὴ, καὶ μάλιστα τὸν καλὸ φοιτητὴ. Καὶ ἦταν φυσικὸ ἡ ἀπόσταση ποὺ εἶδαμε πρὶν σὰν ἓνα γενικὸ πανεπιστημιακὸ φαινόμενο νὰ γίνῃ ἐδῶ πολὺ μεγαλύτερη. Καὶ ἦταν ἀκόμα φυσικὸ ἡ ἀντίθεση νὰ σπρώχνη καὶ τὸν πιὸ καλὸ φοιτητὴ σὲ δρόμο στραβὸ γιὰ τὶς σπουδές του, καὶ ἡ νὰ περιφρονῆ στοιχεῖα ἀπαραίτητα γιὰ τὴ μόρφωσή του, ὅπως εἶναι π. χ. ἡ γραμματικὴ κατοχὴ τῆς ἀρχαίας γλώσσας, ἡ παραμερίζοντας τὰ κλασικὰ νὰ ρίχνη ὅλο τὸ ἐνδιαφέρον του σὲ ἄλλα μαθήματα, ἀκόμα καὶ βοηθητικά. Μὰ καὶ ἄλλη συνέπεια εἶχε γιὰ πολλοὺς ἡ ἰδεολογικὴ αὐτὴ κατεύθυνση καὶ τὸ ἀπλωμά της καὶ σὲ ἄλλες ἐπιστῆμες ἔξω ἀπὸ τὰ κλασικά: νὰ τοὺς διαθέτῃ ψυχικὰ ἔτσι ποὺ νὰ τοὺς ἐμποδίζη νὰ ὠφεληθοῦν καὶ ἀπὸ ἰκανοὺς ἀντιπροσώπους των ὅσο καὶ ὅπως θὰ μπορούσαν*.

β. Τῆς Θεσσαλονίκης. — "Ὅσο γιὰ τὴ φιλοσοφικὴ σχολὴ Θεσσαλονίκης, σ' αὐτὴ, παρ' ὅλες τὶς σοβαρὰς ἐλλείψεις σὲ πρόσωπα καὶ πράγματα, κυριαρχούσε γενικὰ πνεῦμα ἀντίθετο, καὶ εἰδικότερα οἱ κλασικὰς

* "Ἄν τέτοιο πνεῦμα εἶναι ὀλέθριο γιὰ τὴ φιλοσοφικὴ σχολή, δὲν εἶναι ὅμως ἀκίνδυνο καὶ γιὰ τὶς ἄλλες, ὅταν βρισκῇ σ' αὐτὲς ἀπήχηση. Γιατὶ στὸ βάθος πρόκειται γιὰ τὸ πὼς ἀντικρίζομε γενικὰ τὴν πνευματικὴν ζωὴ καὶ τὰ προβλήματά της, καὶ μ' αὐτὰ ὁ συνυφαίνεται μόνο τὸ ἀντίκρισμα τῆς κάθε ἐπιστῆμης, ἀλλὰ καὶ τὰ πλατύτερα ἐνδιαφέροντα τῶν φοιτητῶν καὶ ἡ στάση μας ἀπέναντί τους. Καὶ τέτοια ἀπήχηση εἶχαμε κι ἔχομε καὶ στὰ δυὸ πανεπιστήμια, ἄλλοῦ μικρότερη καὶ ἄλλοῦ μεγαλύτερη.

σπουδές ἔστεκαν σὲ ἄλλο ἐπίπεδο, καὶ οἱ νεοελληνικὲς εἶχαν τὴ θέση ποῦ τοὺς ἀξίζει. Λυποῦμαι ποῦ μιῶν σὰν γιὰ καιρὸ περασμένο πιά' ἀλλὰ κι ἐκεῖ ἀπὸ τότε ποῦ ἀφομοιώθηκε τὸ πρόγραμμα καὶ οἱ ἔδρες τῆς μετῆς ἀθηναϊκῆς σχολῆς, ποῦ ἡ μετάθεση στὸ ἀθηναϊκὸ πανεπιστήμιο καὶ τ' ὄριο τῆς ἡλικίας ἢ ἄλλοι λόγοι ἀπομάκρυναν ξεχωριστοὺς ἐπιστήμονες, ἡ κατάσταση ἄλλαξε· ἄλλαξε ἀκόμα περισσότερο τελευταῖα μετῆν ἐκλογή νέου προσωπικοῦ ποῦ ἔγινε μετῆ συνεργασία τῆς ἀθηναϊκῆς σχολῆς καὶ σύμφωνα μετῆ νοτροπία τῆς, καὶ θ' ἀλλάξη πιὸ πολὺ ὅταν σὲ λίγο τ' ὄριο τῆς ἡλικίας πάρη καὶ ἄλλους καθηγητὲς ποῦ δὲν ἔχουν ἀκόμα τὸν ἀξιο ἀντικαταστάτη τους.

Τελειώνοντας πρέπει ἀκόμα νὰ σημειώσω καὶ κάτι ἄλλο, ποῦ εἶναι κοινὸ ὄχι μόνον στὶς φιλοσοφικὲς σχολές, ἀλλὰ καὶ στὰ δυὸ πανεπιστήμια. Μετῆ τὴν ἐξέλιξη τῶν ἐπιστημῶν προχώρησε ἡ εἰδίκευση σὲ τέτοιο σημεῖο, ποῦ κομματῖασε τὴν ἐνότητα τοῦ πνεύματος, καὶ ὁ πνευματικὸς ἄνθρωπος πᾶει νὰ καταστήσῃ ἓνα τραγικὸ κομμάτι. Ἄλλοῦ κάποιο ἀντίρροπο στὸ κομματῖασμα αὐτὸ εἶναι πρῶτα ἡ βαθύτερη γενικὴ καὶ φιλοσοφικὴ προπάντων μὀρφωση τοῦ ἐπιστήμονα καὶ ἡ γύρω κοινωνικὴ καὶ πνευματικὴ ζωὴ, καὶ ὕστερα τὸ ὅτι ἡ εἰδίκευση κινιέται σ' ἓνα μεγαλύτερο σύνολο, σὲ ὀλόκληρη τὴν κύρια ἐπιστήμη ὅπου ἀνήκει. Ἄν δὲν ὑπάρχη ἡ δύναμη καὶ ἡ εὐκαιρία γιὰ τέτοια κίνηση, εὐκολα χάνει ὁ εἰδικὸς τὸ ξάνοιγμα τῆς ματιᾶς του σὲ ὄλη τὴν περιοχὴ τῆς ἐπιστήμης του καὶ ζαρώνει μέσα στὴν εἰδικότητά του. Ἄλλὰ καὶ ὅταν δὲ λείπη εὐκαιρία καὶ δύναμη, λείπει ὅμως τὸ πλάτος ποῦ δίνει ἡ γενικὴ καὶ φιλοσοφικὴ μὀρφωση καθὼς καὶ τὸ κατάλληλο περιβάλλον, πάλι στενεύει ὁ πνευματικὸς του ὀρίζοντας καὶ γιὰ τὴν ἐπιστήμη του τὴν ἴδια, καὶ πιὸ πολὺ γιὰ τὴν ἄλλη ζωὴ καὶ τὰ προβλήματά τῆς· καὶ ἡ περνᾷ τότε ἐμπρός τους ἀνήξερος καὶ ἀδιάφορος, ἢ τ' ἀντικρίζει ὀλοτελὰ ἐμπειρικὰ καὶ σύμφωνα μετῆ συναισθηματικὴ του διάθεση. Στὴν Ἑλλάδα τ' ἀντίρροπα ποῦ εἶπα δὲν ὑπάρχουν. Καὶ ἡ γύρω μας πνευματικὴ ζωὴ εἶναι φτωχὴ καὶ ἀνεξέλιχτη ἀκόμα, καὶ γιὰ τὴ γενικὴ καὶ φιλοσοφικὴ μὀρφωση χρειάζεται ἐντονη ἐσωτερικὴ ἀνάγκη καὶ ἀγῶνας καὶ κόπος, γιὰτὶ πρέπει μόνονι μας νὰ τὴν ἀποχτήσωμε. Ἐπειτα καὶ ἡ ἐργασία καὶ διδασκαλία στὰ πανεπιστήμιά μας εἶναι συνήθως ἔτσι ὀργανωμένη, ποῦ ὁ καθηγητὴς ἀναγκάζεται συχνότατα νὰ περιορίζῃ τὴ διδασχτικὴ του δράση μονάχα σ' ἓναν εἰδικὸ κλάδο ἢ μάθημα τῆς ἐπιστήμης του. Ἡ πανεπιστημιακὴ ὅμως εἰδίκευση σὲ μᾶς ἔχει γίνε ἀκόμα στενώτερη καὶ ἀπὸ ἄλλο λόγο καὶ μετῆ ἄλλο τρόπο. Εἶναι σχολές ὅπου ἔχουν ἰδρυθῆ ταχτικὲς ἔδρες γιὰ κλάδους βοηθητικούς, ποῦ ἀνήκουν σ' ἓνα βασικὸ κύριο μάθημα καὶ παντοῦ διδάσκονται μαζί μ' αὐτὸ ἀπὸ τὸν ἀντιπρόσωπο ἢ τοὺς ἀντιπροσώπους των· ἢ ἔχει χωριστὴ μιὰ ἔδρα ταχτικὴ σὲ δυὸ καὶ στὴ δεύτερη ἔχουν δώσει ἓνα κομματάκι ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς πρώτης. Καὶ τὸ χειρότερο εἶναι ποῦ ὁ εἰδικὸς ὑποχρεώνεται νὰ διδάσκῃ πάντα τὴ στενὴ εἰδικότητά του καὶ μόνον αὐτὴ. Ἐτσι σ' ἐμᾶς καὶ τὰ προγράμματα τῶν σπουδῶν μπορεῖ νὰ φορτώνωνται μετῆ ζημιὰ τοῦ μορφωτικοῦ ἔργου, καὶ τὸν κίνδυνο τῆς μονομέρειας δὲν εἶναι πολὺ εὐκολο νὰ τὸν ἀποφύγωμε. Καὶ εἶναι φυσικὸ τότε νὰ ὑποφέρῃ ἀπὸ ὑπερβολικὴ στενότητα ἡ πανεπιστημιακὴ ἐργασία, καὶ μ' αὐτὴν καὶ ἡ μὀρφωση τῶν φοιτητῶν, καὶ ἡ φοιτητικὴ ψυχὴ νὰ μένη ἀνικανοποίητη καὶ ἀνοδήγητη καὶ σὲ ἄλλες πνευματικὲς τῆς ἀνάγκες 18.

Β'. ΟΙ ΦΟΙΤΗΤΕΣ

1. Ἡ ἐπιλογή.

α. Ἡ ἀνάγκη τῆς ἐπιλογῆς. — Δεύτερος ἀπαραίτητος ὄρος γιὰ νὰ πετύχη ἡ φιλοσοφικὴ σχολὴ τὸ σκοπὸ τῆς, εἶναι νὰ δέχεται μονάχα ὄσους νέους προορίζονται ἀπὸ τὸ φυσικὸ τους γιὰ τὶς ἐπιστῆμες τῆς σχολῆς αὐτῆς καὶ τ' ἀντίστοιχα ἐπαγγέλματα. Ἐπιλογή τῶν φοιτητῶν μ' αὐτὸ τὸ νόημα δὲ γίνεται πουθενά οὔτε καὶ μπορεῖ νὰ γίνη. Παντοῦ ὅμως φροντίζουν νὰ παίρνουν στὸ πανεπιστήμιο νέους μὲ γενικὴ μὀρφωση καλὴ καὶ πνευματικὰ ἱκανοὺς γιὰ ἐπιστημονικὸ γενικὰ στάδιο· καὶ ἂν πᾶνε καὶ μερικοὶ ποὺ δὲν μποροῦν νὰ βγάλουν πέρα τὶς βαριὲς ἀπαιτήσεις μιᾶς σχολῆς, μένουν στὴ μέση (π. σ. 31). Σὲ μᾶς ὅμως τί γινόταν;

Εἶδαμε τί μὀρφωση καὶ ἱκανότητες εἶχαν οἱ ἀπόφοιτοι τῶν γυμνασίων μας. Οἱ εἰσιτήριες ἐξετάσεις στὴ μέση παιδεία στηρίζονταν κυρίως σὲ τυπικὲς γνώσεις καὶ ἦταν τόσο ἐλαστικὲς, ποὺ ἂν ἤθελαν θὰ μπορούσαν νὰ περάσουν σ' αὐτὴ ὅλα τὰ παιδιά ἐκτὸς ἀπὸ τὰ πολὺ καθυστερημένα. Ἔτσι δὲν εἶχαμε πραγματικὰ καμιά ἐπιλογή, καὶ στὶς γυμνασιακὲς αἰθουσες μαζεύονταν λογιῆς λογιῆς παιδιά. Καὶ οἱ ὄροι πάλι τῆς ἐργασίας σ' αὐτὲς ἦταν τέτοιοι καὶ τὸ μέτρο ποὺ ἔκριναν τὸ μαθητὴ τόσο βολικὸ, ποὺ μὲ μικρὴ προσπάθεια μπορούσε νὰ φτάσῃ ὁ καθένας ὡς τὴν τελευταία τάξη· ὄσους σκόνταθαν σὲ κάποια αὐστηρότητα τοῦ προσωπικοῦ — καὶ ἦταν πολλοὶ — τοὺς βοηθοῦσαν ἰδιαίτερα μαθήματα ἢ συχνότατα καὶ εὐεργετικὲς διατάξεις τῆς Πολιτείας. Ἔτσι ὁ μέσος ὄρος τῶν ἀπόφοιτων παρουσίαζε τὴν εἰκόνα ποὺ εἶδαμε σὲ περασμένο κεφάλαιο : Γενικὴ μὀρφωση λειψή καὶ τὸ μυαλὸ ἀδούλευτο. Οἱ καλοὶ, ὄσοι βοηθημένοι ἀπὸ τὸ φυσικὸ τους κατορθώναν νὰ ὠφεληθοῦν ἀπὸ τὴ γυμνασιακὴ ἐργασία ἦταν πολὺ λίγοι σχετικὰ μὲ τοὺς ἄλλους, ἕνα ποσοστὸ τὸ πολὺ ὡς 20 στοὺς ἑκατό. Καὶ σ' αὐτοὺς μέσα οἱ περισσότεροι θὰ χρειάζονταν μεγάλη προσπάθεια γιὰ νὰ παρακολουθήσουν ὅπως πρέπει πανεπιστημιακὰ μαθήματα. Ὅσο γιὰ τοὺς ὑπόλοιπους, δὲν ἐννοῶ βέβαια ὅτι ὅλοι ἀπὸ τὸ φυσικὸ τους ἦταν ἀκατάλληλοι γιὰ στάδιο ἐπιστημονικὸ. Δὲ θάταν λίγοι καὶ ἀπ' αὐτοὺς ποὺ δὲν τοὺς ἔλειπαν τὰ σχετικὰ πνευματικὰ χαρίσματα. Ἀλλὰ ὅπως ἔμεινε ἀδούλευτο τὸ μυαλὸ τους καὶ γιὰ πολλοὺς λόγους δὲν κατορθώσαν νὰ ὑπερβικήσουν ὡς ἕνα σημεῖο τὶς ἀτέλειες τῆς γυμνασιακῆς μὀρφωσῆς των, δὲν ἦταν σὲ θέση νὰ παρακολουθήσουν ἐπιστημονικὲς σπουδές. Γιὰ νὰ τὸ κατορθώσουν, θὰ ἔπρεπε νὰ προετοιμαστοῦν εἰδικὰ πολὺν καιρὸ, ἴσως χρόνια, καὶ τέτοια προετοιμασία δὲν μπορούσε νὰ τὴν ἀναλάβῃ τὸ πανεπιστήμιο, ἂν δὲν ἤθελε νὰ ξεφύγῃ ἀπὸ τὸ σκοπὸ του. Τὸ ἀπολυτήριον τοῦ γυμνασίου μόνον γιὰ τοὺς λίγους, τοὺς πρώτους ἦταν κάποια ἐγγύηση, καὶ μ' αὐτοὺς θὰ ἔπρεπε καὶ θὰ μπορούσε νὰ δουλέψῃ μιὰ πανεπιστημιακὴ σχολὴ. Ἦταν ἀνάγκη λοιπὸν σὲ ὄσους παρουσιάζονταν γιὰ τὰ πανεπιστήμια νὰ γίνη σοβαρὴ καὶ αὐστηρότατη ἐπιλογή. Τέτοια ἐπιλογή ἔκανε καὶ κάνει τὸ πολυτεχνεῖο χρόνια τώρα*, γι' αὐτὸ εἶναι

* Οἱ εὐεργετικὲς διατάξεις ποὺ βγάζει ἡ πολιτεία τὰ τελευταία αὐτὰ χρόνια πᾶνε δυστυχῶς νὰ ἰσοπεδώσουν μὲ τὸ πανεπιστήμιο καὶ τὸ πολυτεχνεῖο σχετικὰ μὲ τὴν ἐπιλογή τῶν φοιτητῶν.

φυσικό με ὅσες ἐλλείψεις καὶ ἂν ἔχη ἡ ἐργασία του, νάναι τ' ἀποτελέσματα του πολὺ καλύτερα ἀπὸ τοῦ πανεπιστημίου. Ἡ παράδοση ποὺ κατόρθωσε νὰ δημιουργήσῃ εἶναι τέτοια, ποὺ πᾶνε στὶς εἰσιτήριες ἐξετάσεις του μόνον ὅσοι νέοι καταλαβαίνουν πὼς μποροῦν νὰ περάσουν, ἀφοῦ μάλιστα ἐτοιμαστοῦν καιρὸ πρὶν. Γίνεται δηλαδὴ ἓνα εἶδος αὐτοεπιλογῆς, καὶ τὸ πολυτεχνεῖο ἔχει πιά νὰ διαλέξῃ ἀνάμεσα σὲ ἱκανοὺς ὑποψήφιους. Καὶ πάλι ἀπ' αὐτοὺς παίρνει σχετικὰ λίγους, τοὺς καλύτερους*. Ἀντίθετα στὸ πανεπιστήμιο πᾶνε κλητοὶ καὶ ἄκλητοι. Ἡ ἐπιλογή ἐπομένως ἔπρεπε νὰ εἶναι αὐστηρότερη.

β. Μὲ τίς εἰσιτήριες ἐξετάσεις καὶ τὸ π. εἰ. καμιά οὐσιαστικὴ ἐπιλογή. — Στὸ πανεπιστήμιο ὅμως γινόταν τὸ ἀντίθετο. Παλαιότερα ἡ ἐγγραφή σ' αὐτὸ ἦταν ἐλεύθερη, ἔφτανε γι' αὐτὴ μόνον τὸ ἀπολυτήριο τοῦ γυμνασίου. Ἐπειδὴ ὅμως ἡ κατακραυγὴ γιὰ τὴν ποιότητα τῶν φοιτητῶν καὶ τὴν πληθώρα τους σὲ μερικὲς σχολές ἦταν μεγάλη, ἔβαλαν ἀργότερα εἰσιτήριες ἐξετάσεις. Ἀλλὰ ὁ ἀριθμὸς τῶν νέων ποὺ μποροῦσαν νὰ γραφοῦν σὲ κάθε σχολὴ ἦταν ἀπεριόριστος. Γιὰ νὰ περιορίσουν τὸν πληθωρισμὸ καὶ νὰ κάνουν αὐστηρότερη τὴν ἐπιλογή, ὄρισαν ἀπὸ τὰ 1930 καὶ δῶθε ὀρισμένο ἀριθμὸ φοιτητῶν, στὴν ἀρχὴ γιὰ λίγες σχολές, ὑστερώτερα ὅμως γιὰ ὅλες. Εἰσιτήριες ἐξετάσεις καὶ *numerus clausus* κάποιο καλὸ ἔφεραν: καὶ φοιτητὲς πῆγαιναν λιγότεροι, καὶ ὀλότελα ἀκατάρτιστοι νέοι δὲν μποροῦσαν πιά νὰ περάσουν. Καὶ πάλι ὅμως πραγματικὴ ἐπιλογή δὲ γινόταν, γιατί καὶ οἱ ἐξετάσεις δοκίμαζαν μόνον γνώσεις καὶ στοιχειώδεις ἱκανότητες, καὶ ὁ *numerus clausus* ἦταν μεγάλος.

Παίρνω γιὰ παράδειγμα τίς νομικὲς σχολές ὅπου πῆγαιναν καὶ οἱ περισσότεροι. Γιὰ τὴν ἀθηναϊκὴ σχολὴ ὄρισαν ἀνώτατο ἀριθμὸ 500 φοιτητὲς, καὶ γιὰ τῆς Θεσσαλονίκης 200. Σὲ ὀχτῶ χρόνια, ἀπὸ τὰ 1930-1931 ὡς τὰ 1937-1938, παρουσιάστηκαν στὶς εἰσιτήριες ἐξετάσεις τῆς πρώτης σχολῆς 11.029 κι ἔπρεπε νὰ μποῦν 4.000, δηλαδὴ 36,2 στοὺς ἑκατό, καὶ τῆς δεύτερης ἀπὸ 2.963 θὰ ἔμπαιναν οἱ 1.600, δηλαδὴ 33,9 %. Σχετικὰ λοιπὸν μὲ τοὺς ἱκανοὺς φοιτητὲς ὁ *numerus clausus* εἶχε ὀριστὴ ἀπὸ τὴν Πολιτεία μεγάλος, καὶ στὴ Θεσσαλονίκη μάλιστα προκαλοῦσε ἐπιείκεια ἀνυπόφορη. Καὶ ὅμως κι αὐτὸ τὸ ποσοστὸ δὲν κρατήθηκε. Γιατὶ μέσα στὰ ἴδια χρόνια πέρασαν στὴν ἀθηναϊκὴ σχολὴ 7.109, δηλαδὴ 64,4 στοὺς ἑκατό, καὶ στῆς Θεσσαλονίκης 2.017 ἀντὶ 1.600, δηλαδὴ 68 %, μὲ ἄλλα λόγια τριπλάσιοι καὶ περισσότεροι ἀπ' ὅσους θ' ἄξιζαν νὰ μποῦν**.

* Ἡ ἐκτίμησις βέβαια στὸ πολυτεχνεῖο, ὅπως καὶ στὴ μαθηματικὴ σχολὴ, εἶναι πολὺ ἐυκολώτερη, γιατί στηρίζεται κυρίως σὲ μιὰ μονοσήμαντη ἰδιοφυΐα, τὴ μαθηματικὴ, ποὺ φανερῶνεται ἀπὸ νῶρις καὶ ποὺ τὴν ἱκανότητά της μποροῦμε χωρὶς πολλὰ λάθη νὰ τὴν ἐλέγξωμε μὲ γραπτὴ δοκιμασία. Στὸ πανεπιστήμιο τὸ ζήτημα εἶναι πολὺ πρὸς τὸ δύσκολο, αὐτὸ ὅμως δὲ θὰ εἶπῃ πὼς δὲν μπορεῖ νὰ γίνῃ κάτι πολὺ σοβαρότερο ἀπ' ὅ,τι γίνεται τώρα μὲ τίς εἰσιτήριες ἐξετάσεις.

** Ἀπ' ὅλους τοὺς ἀπόφοιτους τῶν γυμνασίων ξεχώρισα παραπάνω εἴκοσι τὸ πολὺ στοὺς ἑκατό, ποὺ θὰ μποροῦσαν κατὰ τὴ γνώμη μου νὰ παρακαλουθήσουν πανεπιστημιακὲς σπουδές. Τὸ ποσοστὸ αὐτὸ σωστὸ βέβαια θὰ ἦταν νὰ γίνῃ ἐδῶ μεγαλύτερο, ἀφοῦ στὸ πανεπιστήμιο δὲν πᾶνε ὅλοι ὅσοι τελειώνουν τὸ γυμνάσιο. Τὸ ἄφησα ὅμως τὸ ἴδιο καὶ ἀπὸ τὴν ἀτομικὴ πείρα ποὺ ἔχω, καὶ ἀκόμα ἀπὸ τὴ σκέψη πὼς ἀντίθετα μὲ ὅ,τι γίνεται στὸ πολυτεχνεῖο κι ἐν μέρει στὴ φυσικομαθηματικὴ σχολὴ, οἱ ὑποψήφιοι γιὰ τίς ἄλλες πανεπιστημιακὲς σχολές οὔτε αὐτοεπιλογή κάνουν, οὔτε καὶ μποροῦν νὰ κάνουν, καὶ οἱ περισσότεροι γυρεύουν τὸ δῖπλωμα ἀπὸ λόγους κοινωνικοὺς καὶ ὑπολογισμοὺς οικονομικοὺς. — Στὴν ἀθηναϊκὴ νομικὴ σχολὴ τὸ ποσοστὸ τῶν φοιτητῶν ποὺ μῆκαν ἔφτασε μιὰ χρονίᾳ 90,7 %, καὶ στῆς Θεσσαλονίκης 82,5.

Κι αυτό με διαταγή τῆς Πολιτείας, πού δέν τὴν προκάλεσαν μόνον οἱ ἐνδιαφερόμενοι, παρά καὶ οἱ ἴδιοι οἱ πανεπιστημιακοὶ γιὰ τὰ οἰκονομικά τοῦ πανεπιστημίου, αὐτοὶ δηλαδή πού φώναζαν πῶς πολὺ γιὰ τὴν ἀγροματοσύνη τῶν φοιτητῶν*.

γ. Ἡ ἐπιλογή στὶς φιλοσοφικὲς σχολές. — Τὰ ἴδια καὶ μετὰ τὴν φιλοσοφικὴν σχολήν, ἂν κι ἐδῶ τὸ ποσοστὸ ἔχη πῶς βαριά σημασία ἀπ' ὅ,τι σὲ ἄλλες σχολές. Γιατὶ τὸ δίπλωμά της, ἐκτὸς ἀπὸ τὶς μετρημένες θέσεις τῶν ἀρχαιολόγων, φέρνει μόνον στὸ ἐπάγγελμα τοῦ δασκάλου, ἕνα ἐπάγγελμα πολὺ στενόχωρο. Ἡ καταφρόνηση πού βάραινε ἀπάνω του χρόνια, ἔχει βέβαια περάσει, καὶ τὸ ἱερὸ αὐτὸ ἔργο ἀπὸ καιρὸ ἀρχίσαν νὰ τὸ ἐκτιμοῦν ὅλο καὶ περισσότερο. Ἡ ἐκτίμησις ὅμως εἶναι ἀκόμα πῶς πολὺ θεωρητικὴ, καὶ δὲ φτάνει νὰ σπρώξῃ στὴν αὐταπάρνηση τὸ φιλόδοξο νέο καὶ τὸ σπῆτι τοῦ, πού ὀνειρεύονται πῶς πλατιοὺς ὀρίζοντες γιὰ δράση καὶ ἀνάδειξη κοινωνικὴ καὶ οἰκονομικὴ. Ἐπειτα εἶναι καὶ ἡ μεγαλύτερη δυσκολία πού ἔχουν οἱ φιλολογικὲς σπουδές. Ἐτσι ἡ φιλοσοφικὴ σχολὴ οὔτε πολλοὺς ἀπόφοιτους γυμνασίων τραβά, οὔτε καὶ ὅσοι τὴν προτιμοῦν εἶναι πάντα ἀπὸ τοὺς καλύτερους· αὐτοὶ ζητοῦν συνήθως στάδιο πῶς ἀπλόχωρο, ὅπως π. χ. τοῦ νομικοῦ ἢ τοῦ γιατροῦ. Ἡ ἐπιείκεια ἐπομένως ἐδῶ ζημιώνει πολὺ περισσότερο. Καὶ ὅμως ἦταν μεγαλύτερη παρά σὲ ἄλλες σχολές. Στὴν ἀθηναϊκὴν σχολὴν σὲ ὀχτῶ χρόνια ἀπὸ τὸ 1928-1929 ὡς τὸ 1935-1936 παρουσιάστηκαν στὶς εἰσιτήριες ἐξετάσεις 1.639 ὑποψήφιοι καὶ πέρασαν 1.130, δηλαδή 68,9 στοὺς ἑκατό. Τὰ ἴδια χρόνια στὴ Θεσσαλονίκην ἀπὸ 315 μπῆκαν 237, δηλαδή 75,4%. Ἐν συλλογιστοῦμε ἀκόμα ὅτι κι ἐδῶ οἱ ἐξετάσεις γίνονταν ὅπως καὶ στὶς ἄλλες σχολές, ὅτι κυρίως δοκίμαζαν τὴν μνήμη καὶ στοιχειώδεις ἢ μηχανικὰς ἰκανότητες, ἔχομε ἀπόλυτη βεβαιότητα πῶς ἡ φιλοσοφικὴ σχολὴ ἦταν ὑποχρεωμένη νὰ δουλεύῃ μετὰ νέους κατὰ μέσον ὄρο μετρίου καὶ μετὰ ἀρκετοὺς μετριοτάτους. Ἐτσι ὅμως πραγματικὴ δουλειὰ δέν μποροῦσε νὰ γίνῃ σὲ μιὰ πανεπιστημιακὴν σχολήν, καὶ μάλιστα φιλοσοφικὴν, ὅπου οἱ ἀπαιτήσεις εἶναι πῶς πολὺ θαριές· μετὰ τέτοιους ὄρους καὶ ὁ καλύτερος καθηγητὴς εἶναι ἀδύνατο νὰ ἔχη ἀπόδοσιν. Ἐπειτα μιὰ καὶ κράτησε ἀπὸ τὴν ἀρχὴν ἀσυγχώρητην ἐπιείκειαν, θὰ βάραινε σὰ βραχνὰς καὶ στὸν φοιτητὴν καὶ στὸν καθηγητὴν καὶ στὸ ἔργο τῆς σχολῆς, καὶ οἱ ἀπαιτήσεις καὶ τὸ μέτρο τῆς κρίσεως θὰ ἔμεναν χαμηλά, πολὺ χαμηλά, ὡς τὸ τέλος. Καὶ ἂν πρόβαλε κάποτε αὐστηρότερο μέτρο, ἔρχονταν χαριστικὰς διατάξεις καὶ τὸ παραμέριζαν.

2. Ἡ φοιτητικὴ ζωὴ.

α. Ἡ παλιὰ ἀνεργὴ ζωὴ τῶν καφενειῶν. — Κοντὰ ὅμως στὴν ποιότητα τῶν φοιτητῶν συντρέχει καὶ ἄλλη αἰτία τοῦ κακοῦ, ἡ φοιτητικὴ ζωὴ, πού εἶναι βέβαια κατὰ μέγα μέρος συνέπεια τῆς πρώτης ἀντιχτυπᾶς ὅμως καὶ ἡ ἴδια σ' ἐκείνην καὶ σὲ ὀλόκληρο τὸ πανεπιστημιακόν

* Τὰ πρῶτα χρόνια ἡ σχολὴ Θεσσαλονίκης κράτησε τὸ *numerus clausus*, ἔπειτα ὅμως ἀκολούθησε κι αὐτὴ τὸ παράδειγμα τῆς ἀθηναϊκῆς, ὅπου «διὰ λόγους χρηματιστικῶς κατηργήθη ὁ ὀφελιμώτατος θεσμὸς τοῦ π. κ. ἀμέσως μετὰ τὴν πρώτην ἐφαρμογὴν αὐτοῦ». Παν. Θεσσαλονίκης, ἐκθέσεις πεπραγμένων κατὰ τὸ ἔτος 1931-1932 σελ. 275.

ἔργο καὶ τὰ χειροτερεύει. Κι ἐδῶ πάλι τὸ κακὸ εἶναι γενικὸ σὲ ὅλες τὶς σχολές. Στὰ παλαιότερα χρόνια δὲν εἶχαμε καμιά ὀργανωμένη φοιτητικὴ ζωὴ. Ἐξω ἀπὸ τὰ πανεπιστημιακὰ θρανία — ποὺ κι αὐτὰ οἱ περισσότεροὶ λίγες φορές τὰ ἔβλεπαν, καὶ μερικοὶ δὲν τὰ εἶχαν καν ἄντικρίσει — συνέχιζαν τὴν ἀργόσχολη ζωὴ τῶν μεγάλων μὲ κέντρο τὸ καφενεῖο. Κόλλημα στὴν καρέκλα, πολιτικὴ συζήτηση καὶ χαρτοπαιξία σκότωναν τὶς ὥρες τους, κι ἔτσι ἐμπέδωναν συνήθειες ποὺ ἀντιμάχονται κάθε σοβαρὴ προσπάθεια γιὰ μόρφωση πραγματικὴ. Μόνο ἐδῶ κι ἐκεῖ ὅταν κανένα μεγάλο ζήτημα συντάραζε τὴν κοινωνία ὀλόκληρη, ξυπνοῦσε κάποτε στοὺς πιὸ ζωηροὺς τὴν ὁρμὴ τῆς νιότης καὶ τοὺς ἔσπρωχνε σὲ δράση ἢ καὶ ταραχές. Τὸ ξύπνημα ὁμως ἦταν ἐφήμερο καὶ σὲ λίγο ξανάπεφταν στὴν ἀνεργὴ ζωὴ.

β. Ἡ φοιτητικὴ συντροφιά. — Ἐτσι ἀνοργάνωτη καὶ ἀνεκδήλωτη, μὲ ἀραιότατα μόνο ξεσπάσματα, περνοῦσε ἡ φοιτητικὴ ζωὴ ὅλον τὸν περασμένο αἰῶνα, καὶ πιὸ πέρα ἀκόμα, σχεδὸν ὡς τὰ 1930. Μέσα ὁμως ἀπὸ τὴν ἀδράνεια αὐτὴ βλέπομε ἔξαφνα νὰ ξεπετιέται μιὰ προσπάθεια πολυτιμότερη, μοναδικὴ στὰ φοιτητικὰ χρονικά. Στὰ 1910 πέντε ἔξι φοιτητὲς ἱδρυσαν τὴ «φοιτητικὴ συντροφιά» γιὰ νὰ μελετήσουν καὶ καλλιεργήσουν τὴ δημοτικὴ γλώσσα, καὶ νὰ προσπαθήσουν μὲ ὁμιλίες καὶ ἄλλα μέσα νὰ διαδώσουν τὸ δημοτικισμό στὸ φοιτητικὸ κόσμον καὶ τὴν κοινωνία. Ἄν καὶ λιγостоὶ στὴν ἀρχὴ καὶ τὸ περιβάλλον ἐχθρικό, κατόρθωσαν σὲ λίγα χρόνια νὰ στήσουν μέσα στοὺς φοιτητὲς ἕνα μικρὸ κέντρο πνευματικὸ, ποὺ ἡ ἐπίδρασή του ἀπλωνόταν ὅλο καὶ περισσότερο. Σ' ἐποχὴ μάλιστα δύσκολη γιὰ τὸ δημοτικισμό ὁμιλίες τῆς φοιτητικῆς συντροφιάς, προκηρύξεις, ἄρθρα καὶ μελέτες, καὶ στὸ τέλος ἐφημερίδα δική της ποὺ ἔβγαινε κάθε ἑβδομάδα, κρατοῦσαν ξυπνὸ τὸ ἐνδιαφέρον πολλῶν φοιτητῶν καὶ τῆς κοινωνίας γιὰ τὸ σκοπὸ της. Ἀπὸ ἀντίδραση ἄλλοι φοιτητὲς ἱδρύνουν τὴν «ἐθνικὴ σωτηρία» μὲ σκοπὸ ἀντίθετο, καὶ στοὺς πιὸ ζωηροὺς ἀπὸ τὸ φοιτητικὸ κόσμον ἄρχισε ἕνας ἀγώνας, ποὺ μὲ ὅλα του τὰ παραστρατήματα εἶχε στὸ βάθος πνευματικὸ περιεχόμενο. Ἡ φοιτητικὴ συντροφιά κράτησε σχεδὸν εἴκοσι χρόνια καὶ στὸ τέλος διαλύθηκε, ὅταν ἡ κομμουνιστικὴ κίνηση βρῆκε ἀπήχηση καὶ σὲ πολλὰ μέλη της*.

γ. Ἡ ἀπεργιακὴ περίοδος. — Σὲ ὅλο αὐτὸ τὸ διάστημα ἡ φοιτητικὴ πλειοψηφία ἐξακολουθοῦσε τὴν ἀνοργάνωτη ζωὴ της, ὅταν ἔξαφνα μέσα σὲ λίγα χρόνια πρόβαλαν ὅλοι τους συστηματικὰ ὀργανωμένοι. Ὁ ὀργασμὸς τῆς κοινωνίας γιὰ ἐπαγγελματικὲς ἐνφοσεις μεταφέρθηκε καὶ στὸ ἀθηναϊκὸ πανεπιστήμιον, καὶ ἀπ' αὐτὸ στὴν Θεσσαλονίκην: Κάθε σχολὴ ἔχει τὸ σύλλογόν της, ὅλες οἱ σχολές μαζί τὴν ὀμοσπονδία τους, καὶ ὁ παμφοιτητικὸς ἀγκαλιάζει καὶ τὰ δύο πανεπιστήμια. Στὴν ὀργάνωσιν αὐτὴ ὄχι μόνο δὲν ἀνακατεύτηκαν οἱ πανεπιστημιακοί, παρὰ ἦταν καὶ ἀντίθετοί της. Μὲ ὅλες τὶς ἰδεολογικὲς διαφορὰς ποὺ χώριζαν τοὺς φοιτητὲς μεταξύ τους, οἱ ἐνώσεις τους εἶχαν στὸ ἰσχυρὸν ἐπαγγελματικὸν σκοποῦς μπερδεμένους μὲ πολιτικοὺς, καθρέφτιζαν δηλαδὴ τὸ

* Γιὰ τὴν ἱστορίαν καὶ τὴν δράσιν τῆς φοιτητικῆς συντροφιάς βλ. σχετικὴ μελέτη τοῦ Λ. Πολίτη στὸ περ. «Νέα Ἑστία» Χριστουγεννιάτικον τεῦχος 1937.

ἴδιο πνεῦμα ποῦ χαρακτηρίζει καὶ τοὺς ἔξωπανεπιστημιακοὺς συλλόγους. Καὶ εἶναι μάλιστα χαρακτηριστικὸ ὅτι ἄσχετα μὲ τὴν ἰδεολογία ποῦ εἶχαν οἱ διάφορες ομάδες τους, στίς ὀργανώσεις των κυριαρχοῦσε ἡ ἐργατικὴ ψυχολογία. Καὶ σ' αὐτὸ κάθε ἄλλο παρά μικρὸ ρόλο ἔπαιξε ἡ προπαγάνδα καὶ ἡ ἐκμετάλλευση. Ὁ φοιτητὴς ἔγινε ἐργολήπτης καὶ ὁ καθηγητὴς μὲ τὸ κράτος ἐργοδότης: νὰ πάρωμε ὅσα μπορούμε περισσότερα, καὶ κυρίως χαριστικὰ διατάξεις. Μέσο ἢ ἀπεργία καὶ σκοπὸς ὁ νόμος «τοῦ ἐλάσσονος κόπου». Σ' αὐτὸ συγκεντρώνονταν τὰ σπουδαιότερα αἰτήματά τους, ὅσο καὶ ἂν μέσα σ' αὐτὰ ἦταν καὶ αἰτήματα ἀπόλυτα δικαιολογημένα, ὅπως π. χ. «αὐστηρὰ ἐφαρμογὴ τοῦ νόμου τοῦ ἐμποδίζοντος τὴν ὑποχρεωτικὴν ἀγορὰν τῶν συγγραμμάτων τῶν κ. κ. καθηγητῶν, ἐπέκτασις τοῦ ἀναγνωστηρίου τῆς φοιτητικῆς λέσχης, διευθέτησις τοῦ ὥρολογίου προγράμματος τῶν πανεπιστημιακῶν παραδόσεων» κτλ. κτλ.

Οἱ συνέπειες πολλὰ καὶ σοβαρότατες: Ἡ ἀσυνεννοησία, ἡ ἀπόσταση ποῦ χώριζε καὶ πρὶν τίς πανεπιστημιακὰς ἀρχὰς καὶ τὸ διδαχτικὸ προσωπικὸ ἀπὸ τοὺς φοιτητὰς, ἀπόσταση ποῦ τὴν κύρια πηγὴ τῆς τὴν εἶχε ὅπως εἶδαμε (π. σ. 61) στὴν καθηγητικὴ ψυχολογία καὶ στάση, γίνεται ὄλο καὶ μεγαλύτερη. Ἡ ψυχικὴ διάθεση ἀπὸ ἀδιάφορη καταστάσις ἐχθρική καὶ τὰ διοικητικὰ μέτρα ὄλο καὶ αὐστηρότερα. Ἡ ἀστυνομία εἶναι ἀπαραίτητος παραστάτης γιὰ τὴν τάξη, οἱ τιμωρίαι πληθαίνουν, μαζί ὅμως μ' αὐτὰς οἱ ὑποχωρήσεις σ' αἰτήματα ποῦ κλονίζαν τὴν ἐπιστημονικὴν καὶ ἐπαγγελματικὴν μὀρφωσιν, τὰ θεμέλιά της. Τιμωρίαι καὶ ὑποχωρήσεις σπρώχνουν σὲ περισσότερες καὶ πιὸ ἀδικαιολόγητες ἀπαιτήσεις, τὸ ἀπεργιακὸ πνεῦμα ὀργιάζει, καὶ μ' αὐτὸ καὶ ἡ διχόνοια καὶ ἡ γκρίνια καὶ ἡ καχυποψία καὶ μέσα στοὺς ἴδιους φοιτητικοὺς κύκλους. Ὡσπου στὸ τέλος τὸ πανεπιστημιακὸ ἔργο κόντευε νὰ καταστήσῃ ὀλόκληρη ἀλυσίδα ἀπὸ ἀπεργίας μὲ διαλείμματα μόνον ἐργασίας. Διαλείμματα ὅμως καὶ αὐτὰ μ' ἐργασία φαινομενική. Γιατὶ μέσα στὴν ἀνήσυχον καὶ σκονισμένην ἀτμόσφαιρα ποῦ εἶχε τυλίξει ὀλόκληρο τὸ πανεπιστήμιον, τίς ἀρχὰς του, τὸ προσωπικὸ καὶ τοὺς φοιτητὰς του, χάνονταν ὀλότελα κάθε πολὺτιμη προσωπικὴ δύναμις καὶ προσπάθεια*.

Τέτοια σὲ γενικὰς γραμμὰς ἦταν ἡ ζωὴ ποῦ περνοῦσαν οἱ φοιτητὰς μας στὰ χρόνια τῶν σπουδῶν τους, ἡ ὀργανωμένη ἀσυγκρίτως χειρότερη ἀπὸ τὴν ἀνοργάνωτη. Ἐκτὸς ἀπὸ ἐξαιρέσεις, τὴν ἴδια ζωὴ ποιοὺς λίγο ποιοὺς πολὺ ἔζησαν καὶ οἱ διάφορες γενιὰς τῶν ἐκπαιδευτικῶν, καὶ φυσικὰ τέτοια ζωὴ δὲν μπορούσε παρά νάχη καὶ αὐτὴ βοηθήσει στ' ἀποτελέσματα ποῦ εἶδαμε σὲ περασμένο κεφάλαιον (π. σ. 45).

δ. Ἐρμηνεία. — Πὼς ὅμως μπορεῖ νὰ ἐξηγηθῇ τέτοια κατάσταση, ἀφοῦ καὶ οἱ ἱκανοὶ φοιτητὰς δὲν ἔλειπαν καὶ στὸ προσωπικὸ ξεχωρίσαμε καὶ ἐξαιρετικοὺς ἀκόμα ἐπιστήμονες; Ὅταν ἐξετάζουμε γενικὰ τὴ φοιτητικὴν ζωὴν (π. σ. 31) εἶδαμε πὼς μπορεῖ νὰ ὀργανωθῇ καλὰ καὶ ν' ἀναπτύξῃ μορφωτικὰς ἀξίας, ἅμα στηρίζεται σὲ στερεὴν ἰβάσιν: Ἄν δηλαδὴ μπαίνουν στὸ πανεπιστήμιον ὅσοι φοιτητὰς ἔχουν πραγματικὴ κλίση καὶ ἀξίζουν ἢ τουλάχιστο ἔχουν τὴν ἀπαραίτητη μὀρφωσιν καὶ ἱκανότητα

* Γιὰ τίς φοιτητικὰς ἀπεργίας βλ. ἀκόμα δυὸ ἄρθρα μου στὸ «Ἐλεύθερον Βῆμα» τῆς 28 καὶ 29 Μαρτίου 1936 μὲ τὸν τίτλον «φοιτητικὴ ἀπεργία καὶ πανεπιστημιακὸ πνεῦμα».

για τέτοιες σπουδές, αν το διδαχτικό προσωπικό στέκη στη θέση του πνευματικού οδηγού, έστω και στην περιοχή μόνο της επιστήμης του, και το συνδέη με τους φοιτητές του σχέση μορφωτική και φιλική, και τέλος αν η πανεπιστημιακή εργασία είναι σοβαρή, ουσιαστική. Το έδαφος όμως όπου θεμελιωνόταν και θεμελιώνεται η δική μας φοιτητική ζωή δεν μπορούσε παρά να δώσει τέτοιους καρπούς. Το έδαφος αυτό σ' ένα μεγάλο μέρος του το γνώρισαμε παραπάνω. Είδαμε τί λογιής απόφοιτους έδινε ή μέση παιδεία και τί είδος επίλογη έκαναν τα πανεπιστήμια. Μέσα στους φοιτητές έχομε βέβαια και ικανούς, κι εξαιρετικούς. Άσυγκρίτως όμως περισσότεροι είναι οί άκατάλληλοι για επιστημονικές σπουδές. Άλλοι άκατάλληλοι από το φυσικό τους, και άλλοι από τη λειψη μόρφωση που έχουν και που είναι άδύνατο να διορθωθῆ στο πανεπιστήμιο¹⁹. Σ' αυτούς πέφτει το κέντρο του βάρους, και οί συνέπειες έρχονται με φυσική αναγκαιότητα. Η πανεπιστημιακή διδασκαλία τους αφήνει αδιάφορους, άφοῦ δεν μπορούν να την καταλάβουν· πιο πολύ τη νιώθουν σα βάρος, που αίσθάνονται την ανάγκη να το τινάξουν από πάνω τους όσο γίνεται άκοπώτερα. Φυσικά συνεννόηση, ψυχική έπαφή με τον καθηγητή δεν μπορεί να γίνη, άφοῦ δεν είναι σε θέση να τον παρακολουθήσουν. Έτσι στέκουν μακριά του, σ' αυτό όμως βοηθά και ο ίδιος ο καθηγητής με τη στάση του. Όπως είδαμε οί περισσότεροι από λόγους ψυχολογικούς κρατοῦν το φοιτητή σε άπόσταση, και η άπόσταση αυτή δυναμώνει πιο πολύ με τον αντίχτυπο που έχει στην καθηγητική ψυχή ή συνείδηση πως η διδασκαλία του είναι άγονη και το άκροατήριό του αδιάφορο. Το πανεπιστήμιο δεν τραβά το φοιτητή, τον σπρώχνει έξω από τις πύλες του, κι αυτός δε βλέπει την ώρα πότε να τελειώσει την καθημερινή άγγαρεία, αν είναι υποχρεωμένος να κάθεται και στο φοιτητικό θρανίο, και να βγῆ πια έλεύθερος έξω. Και όπως έξω δεν είναι καμιά άλλη κίνηση για νέους της ηλικίας του, σπρώχνεται από την άνια στο καφενείο για να σκοτώση τον καιρό του. Όσο για το χαρτί, θα το πάρη όταν θα έρθη η ώρα του φορτώνοντας τη μνήμη βιαστικά, και σ' αυτό έχουν να τον βοηθήσουν σε όρισμένες σχολές και τα έξωπανεπιστημιακά φροντιστήρια. Μά δεν είναι λίγοι και οί καλύτεροι φοιτητές που ζοῦν την ίδια ζωή. Γιατι κι αυτοί, όπως είναι οργανωμένες οί πανεπιστημιακές σπουδές, δε βρίσκουν σ' αυτές ό,τι λαχταροῦν²⁰.

Οί όροι όμως αυτοί με τον καιρό αλλάζουν, και μάλιστα στη μεταπολεμική έποχή. Οί φοιτητές είναι τώρα άσυγκρίτως περισσότεροι, και είναι σχολές που υποφέρουν από πληθωρισμό. Η επίλογη που άρχισε να γίνεται είναι φαινομενική, έπομένως και οί άκατάλληλοι πλήθος μεγάλο. Το σπουδαιότερο όμως είναι ότι το κοινωνικό και πνευματικό περιβάλλον έχει πια αλλάξει, και μ' αυτό και η ψυχολογία και οί απαιτήσεις των φοιτητών. Άλλαγή γινόταν βέβαια και πριν, αλλά βαθμιαία και άνεπαίσθητα. Τα τελευταία όμως χρόνια, και μάλιστα στη μεταπολεμική έποχή, έσωτερικές ανωμαλίες, νέοι οικονομικοί όροι, έξωτερικά μεγάλα γεγονότα και συγκρούσεις ιδεολογικές και ο αντίχτυπός τους στην Ελλάδα έφεραν τόσο γρήγορα και τέτοια αλλαγή, που κλόνισε σύρριζα όλη την παλιά κοινωνική τάξη και πειθαρχία και τις παραδεγμένες ήθικες και άλλες αξίες. Ό,τι ήταν πριν στέρεο τώρα το συζητοῦν, στη συζήτηση μπλέκονται διάφορες πολιτικές κατευθύν-

σεις και σκοποί, και μ' αυτούς και τὸ πάθος, και ὅπως λείπει ἡ βαθιὰ πνευματικὴ καλλιέργεια, ἡ ἀντικειμενικότης παραμερίζει ἔμπρὸς στοῦ συναίσθημα ἢ τὴ σοφιστεία. "Ἐπειτα ἕνα ἀπὸ τὰ κύρια γνωρίσματα τῆς ἀλλαγῆς εἶναι τὸ ὅτι σὲ ομάδες και ἄτομα ξυπνᾷ τὸ αὐτοσυναίσθημα τοῦ ἀνθρώπου, πού μὲ τὴν προπαγανδιστικὴ ἐκμετάλλευση φτάνει κάποτε ὡς τὴν ἀναρχία. "Ὅλα αὐτὰ ἐπιδρῶν και στὶς νέες γενιές, και προπάντων σ' αὐτές. Ὁ φοιτητὴς δὲν εἶναι τώρα ὅπως ὁ παλιός. Οἱ ἀκατάλληλοι ἔχουν γίνει ψυχολογικὰ ἀκόμα πιὸ ἀκατάλληλοι. "Ἄν και εἶναι ὑποχρεωμένοι νὰ φοιτοῦν πιά ταχτικά, ἀπὸ τὴ διδασκαλία δὲν μποροῦν νὰ πάρουν παρὰ ψίχουλα μονάχα. Ἡ ἀλλαγή ὅμως τοὺς ἀφήνει ἢ και τοὺς σπρώχνει νὰ ρίχνουν τὴ δική τους ἀδυναμία στοὺς ὤμους τῶν ἄλλων και νὰ παρουσιάζονται γιὰ θύματα. Ἡ ἰδέα ὅτι ὁ φοιτητὴς εἶναι ἐργολήπτης δὲ βρίσκει καμιά ἀντίσταση μέσα τους και οἱ ἀπαιτήσεις προβάλλουν χωρὶς δισταγμό. Τὴ βοήθεια τὴν περιμένουν ἀπὸ τὴν ἔνωση, ἀπ' ἔξω και ἀπὸ τὰ μέσα πού εἶναι στὴν ἡμερησία διάταξη. "Ἐτσι γίνονται εὐκόλο παιχνίδι στὰ χέρια τῶν ἐξωπανεπιστημιακῶν πειρασμῶν.

Σὲ τέτοια κατάσταση θὰ μπορούσε νὰ γίνῃ ἀποτελεσματικὴ ἀντίδραση μόνο ἀπὸ ἄλλους ἱκανότερους φοιτητές, πού θὰ ἦταν ριζωμένοι μὲ τὴν ψυχὴ τους μέσα στὴν πανεπιστημιακὴ ἐργασία και στὸ ἰδανικό της. Και αὐτοὶ ὅμως δὲν εἶναι πιά οἱ ἴδιοι μὲ τοὺς παλιούς. "Ὅχι μονάχα ὁ ἐξαιρετικὸς και ὁ καλὸς φοιτητὴς, παρὰ και ὁ μετριότερος ἀκόμα νιώθει μέσα του ἀνησυχίες και ἀνάγκες πού γυρεύουν νὰ ἱκανοποιηθοῦν. "Ὅπως βγαίνει ἀπροετοίμαστος ἀπὸ τὴ μέση παιδεία και ὅπως εἶναι νέος, ἔχει πέσει και αὐτὸς στὴ γενικὴ σύγχυση, και χρειάζεται βοήθεια γιὰ τὸ ξεδιάλυμα και οὐσιαστικὴ τροφή. Ἡ σύγχυση τοῦ εἶναι ὀδυνηρὴ και λαχταρᾷ τὸν πνευματικὸ ὁδηγό. Ἀκόμα και τὸ κίνημα τοῦ δημοτικισμοῦ δὲν εἶναι πιά στενὸ ὅπως πρὶν, παρὰ ἔχει ἀγγίξει και τὴ δική του ψυχὴ. "Ἐπειτα κι αὐτός, και πιὸ πολὺ αὐτός, δὲν εἶναι πειθαρχικὸς ὅπως ἄλλοτε. Τὸ αὐτοσυναίσθημά του τὸ προβάλλει πιὸ ἔντονο, και τὸ νιώθει βαθύτερα ὅταν τὸν ἀντικρίζουν και τὸν μεταχειρίζονται σὰν παιδί. "Ἐτσι δὲ βλέπει μὲ τὸ ἴδιο μάτι τὴν πανεπιστημιακὴν κατάσταση. Τὶς δυσάρεστες πλευρὲς τοῦ προσωπικοῦ πού εἶδαμε στοῦ περασμένο κεφάλαιο, ὄχι μόνο τὶς προσέχει, ἀλλὰ και τὶς ἐπικρίνει. Ἐπικρίνει τὶς ἀτομικὲς και ὁμαδικὲς ἀνωμαλίες, τὴν κακὴ ἀλλὰ και τὴ μέτρια ἀκόμα διδασκαλία δὲν τὴν ἀνέχεται, ἢ καλὴ μὰ στενὴ δὲν τὸν ἱκανοποιεῖ, ὅπως δὲν τὸν ἱκανοποιεῖ και τὸ πανεπιστημιακὸ γενικὰ πνεῦμα. Παρακολουθεῖ τὰ μαθήματα και δουλεύει γιὰ νὰ πάρῃ ὅ,τι τοῦ δίνεται και χρειάζεται γιὰ τὸ δίπλωμά του — ἐκτὸς ἀν' ἡ στεγνὴ διδασκαλία τὸν σπρώξῃ σὲ δρόμο στραθό —. Αὐτὸ ὅμως δὲν τοῦ φτάνει. Μὰ και ὅσοι καθηγητὲς θὰ τοῦ ἦταν πολύτιμοι, ψίχουλα μόνο τοῦ δίνουν γιὰτι ὅπως εἶναι ὀργανωμένες οἱ πανεπιστημιακὲς σπουδὲς τὸν φορτώνουν μὲ γνώσεις και τὸν μακραίνουν συνήθως ἀπὸ τὸ νόημα τῆς σοβαρῆς ἐπιστημονικῆς ἐργασίας. Παρακάτω θὰ δοῦμε ἕνα χαρακτηριστικὸτατο γι αὐτὸ παράδειγμα, τὸ πρόγραμμα τῆς φιλοσοφικῆς σχολῆς, μὰ τὸ φαινόμενο εἶναι γενικότερο, ἀπλώνεται και σὲ ἄλλες σχολές, ἀλλοῦ περισσότερο και ἄλλοῦ λιγότερο. "Ἐτσι και αὐτῶν τῶν φοιτητῶν ἡ καθοδήγησις ξεφεύγει ἀπὸ τὰ χέρια τοῦ προσωπικοῦ, και ἡ δική τους ψυχὴ εἶναι πιὸ πολὺ ἔξω ἀπὸ τὸ πανεπιστήμιο. Και δὲν εἶναι λίγοι ἀπὸ τοὺς καλοὺς,

ἀπὸ τοὺς πιὸ νέους, τοὺς πιὸ ζωηροὺς καὶ φιλόδοξους ποὺ τυλίγονται στὰ πολὺπλοκα δίχτυα τοῦ περιβάλλοντος καὶ παίζουν κύριο ρόλο στὰ φοιτητικὰ κινήματα, αὐτοὶ βέβαια σπρωγμένοι ἀπὸ ἄλλα ἐλατήρια. Ἔτσι ἡ ἀπεργιακὴ ἀλυσίδα μὲ τὶς ταραχές τῆς δὲν ἦταν μόνο ἀπλή μίμηση καὶ προσπάθεια τῶν φοιτητῶν ν' ἀποφύγουν τὴ δουλειὰ καὶ νὰ φτάσουν ἀκοπώτερα στὸ χαρτί, παρὰ στὸ βάθος ἦταν καὶ ἀντίθετη μὲ τὸ πανεπιστημιακὸ πνεῦμα καὶ ἀνάγκη γιὰ ζωὴ καὶ ἰδανικόν.

Ἔχομε λοιπὸν ἓνα φαῦλο κύκλο: Τὸ κακὸ δὲν ξεκινᾷ μόνο ἀπὸ τὸν ἀκατάλληλο φοιτητὴ, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὶς ἀδυναμίες τοῦ προσωπικοῦ καὶ τὸν τρόπο ποὺ εἶναι ὀργανωμένες οἱ πανεπιστημιακὲς σπουδές. Τὸ ἓνα ἀντιχτυπᾷ στὸ ἄλλο κι ἐπηρεάζεται πάλι ἀπ' αὐτό, καὶ στὸ φαῦλο κύκλο μπλέκεται καὶ ὁ ἰκανὸς φοιτητὴς καὶ ἡ στάση τῆς Πολιτείας. Στὸν κύκλο αὐτὸν ἐπιλογή τῶν φοιτητῶν, ἐκλογή καὶ ἀδυναμίες τοῦ προσωπικοῦ καὶ πρόγραμμα σπουδῶν εἶναι τὰ κυριότερα σημεῖα. Ἡ δυσάρεστη ἐκδήλωση τῆς φοιτητικῆς ζωῆς, οἱ ἀπεργίες καὶ οἱ ταραχές, ἔλειψαν ὀλίγοντα τὰ τελευταῖα χρόνια μὲ τὴν ἀποτελεσματικὴ ἐπέμβαση τῆς Πολιτείας. Τὸ κέρδος βέβαια δὲν εἶναι μικρό. Φοιτητικὴ ὅμως ζωὴ μὲ πραγματικὰ μορφωτικὰ ἀξίεα θὰ μπορέσει νὰ δημιουργηθῆ μόνο, ἂν προσέξωμε ὅσο καὶ ὅπως πρέπει τὰ βασικὰ σημεῖα ποὺ εἶδαμε. Τὸ ζήτημα αὐτὸ θὰ τὸ ἐξετάσωμε σὲ λίγο, ὅταν ἔρθωμε στὸ τελευταῖο μέρος τῆς μελέτης, στὸ τί πρέπει νὰ γίνῃ. Πρὶν ὅμως εἶναι ἀνάγκη νὰ δοῦμε καὶ τὸ τρίτο αἴτιο τῆς ἀποτυχίας, τὸ πρόγραμμα τῶν σπουδῶν.

Γ'. ΤΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΤΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

Στὸ γενικὸ μέρος τῆς μελέτης αὐτῆς (π. σ. 35) εἶδαμε ὅτι σωστὸ πρόγραμμα μιᾶς φιλοσοφικῆς σχολῆς δὲν μπορεῖ νὰ γίνῃ μὲ τὸν ἐγκυκλοπαιδισμό, ἀλλὰ μὲ τὴ συγκέντρωση καὶ τὸν περιορισμὸ σὲ λίγες πραγματικὲς ἐπιστῆμες, οὔτε μὲ τὴν παθητικὴ μὲν ἀκρόαση τῶν φοιτητῶν, ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν ὑπεύθυνη προσωπικὴ ἐργασία τους, καὶ κυρίως μ' αὐτή. Τοὺς ὅρους αὐτοὺς προσπαθοῦν ὅπως εἶδαμε νὰ πραγματοποιῶσουν τὰ ξένα πανεπιστήμια, καὶ τὸ κατορθώνουν ἄλλοῦ περισσότερο καὶ ἄλλοῦ λιγότερο. Στὶς δικές μας ὅμως σχολές τί γίνεται, ποῖο εἶναι τὸ πρόγραμμά τους;

1. Ἡ ἀθηναϊκὴ σχολὴ μὲ τὸ ἓνα πτυχίον.

Τὰ τελευταῖα χρόνια καὶ οἱ δύο φιλοσοφικὲς σχολές ἔχουν τὸ ἴδιον πρόγραμμα σπουδῶν. Στὴν ἔρευνά μας ὅμως δὲ θὰ μποῦμε ἀμέσως σ' αὐτό, παρὰ θ' ἀρχίσωμε ἀπὸ τὰ περασμένα. Γιατὶ καὶ οἱ ἐκπαιδευτικοί, ποὺ τὴν ἐπιστημονικὴ τους μόρφωση τὴν ἐξετάσαμε σὲ εἰδικὸ κεφάλαιο παραπάνω, δὲν εἶναι χτεσινοὶ ἀπόφοιτοι τοῦ πανεπιστημίου, καὶ ἡ ἐξέλιξη τῶν προγραμμάτων μᾶς δίνει πείρα πολύτιμη γιὰ τὸ θέμα μας. Ἀρχίζω ἀπὸ τὴν ἀρχαιότερη σχολή, τὴν ἀθηναϊκὴν. Αὐτὴ ὡς τὰ 1934 ἔδινε μόνο ἓνα πτυχίον ἐπαγγελματικόν, τὸ ἴδιον σὲ ὅλους τοὺς φοιτητὰς τῆς. Κύριο γνῶρισμα τοῦ πτυχίου αὐτοῦ ἦταν τὸ ὅτι ὅλοι ἄκουαν ὅλους τοὺς καθηγητὰς καὶ ὅλα τὰ μαθήματα, κι ἐξετάζονταν ἀπ' ὅλους καὶ